

118355

**ÇEŞİTLİ ÜLKE MERKEZ BANKALARININ
YAPILARININ KARŞILAŞTIRILMASI**

Leman Dönmez

(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir-1996

T.C.
ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ÇEŞİTLİ ÜLKE MERKEZ BANKALARININ YAPILARININ
KARŞILAŞTIRILMASI

Leman Dönmez

(Yüksek Lisans Tezi)

Danışman: Prof. Dr. Engin ATAÇ

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
MERKEZ KÜTÜPHANESİ

Eskişehir-1996

ÖZET

Merkez bankaları para politikasının uygulayıcısı olarak önemli bir görev üstlenmişlerdir. Merkez bankalarının bunun yanında, devletin bankerliğini yapmak, ticaret bankalarına ait rezervleri muhafaza, hükümete mali danışmanlık, banknot ihracı gibi bir çok görevi bulunmaktadır.

Günümüzde her ülkenin bir merkez bankası vardır. Bankaların görev, yetki ve işlemleri her ülkenin kendi kanunlarına göre değişiklik gösterebilmektedir. Bu değişiklikler merkez bankalarının yapısı ve işleyiş biçiminin anlaşılması bakımından önem taşımaktadır.

ABSTRACT

Central banks have had an important role as an applicator of monetary policy. Besides this function they have a lot of duties like being banker of the state, maintaining the reserves of trade banks. Financial consultation to government and the export of banknote.

In present day every country has a central bank. Duties responsibilities and functions of banks can show changes according to their countries laws. These changes are important to understand the importance of the structure and of processing of central banks.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
-------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK MERKEZ BANKACILIĞI VE TC. MERKEZ BANKASI

1. Merkez Bankalarının Doğuşu ve Gelişimi	2
2. Merkez Bankalarının Örgüt ve Yönetimi	7
3. Merkez Bankalarının Görevleri	9
3.1. Merkez Bankaları Hükümetin İzlediği Ekonomi Politikasına Göre Para ve Kredi Politikasını Yürütürler	9
3.2. Merkez Bankaları Devletin Bankerliğini Yaparlar	11
3.3. Merkez Bankaları Ülkenin Altın ve Döviz Rezervlerini Muhafaza Ederler	12
3.4. Merkez Bankaları Uluslararası Ödemelerde Kliring Kurumu Olarak Hizmet Verirler	13
3.5. Merkez Bankaları Ticaret Bankalarına Ait Para Rezervlerini Muhafaza Ederler	13
4. Merkez Bankalarının Para-Kredi Kontrol Araç ve Yöntemleri	14
4.1. Reeskont Oranlarının Ayarlanması	16
4.2. Açık Piyasa İşlemleri	17
4.3. Mevduat Karşılık Oranları	18
4.4. Disponibilite Oranlarının Ayarlanması	19
4.5. Genel Olarak Faiz Oranlarının Ayarlanması	19
5. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası	20
5.1. Osmanlı Dönemi	20
5.2. Cumhuriyet Dönemi	23
5.3. Bankanın Temel Görev ve Yetkileri	26
5.4. Bankanın Teşkilat ve Organları	29
5.5. Bankanın Kredi Kontrol Araçları	32

5.5.1. Banknot İhracı	32
5.5.2. Reeskont ve Faiz Oranları	34
5.5.3. Açık Piyasa İşlemleri	34
5.5.4. Kanuni Karşılıklar	37
5.6. Hazine ve Kamu Kuruluşlarıyla İşlemler	38

İKİNCİ BÖLÜM

YABANCI ÜLKELER MERKEZ BANKACILIĞININ GELİŞİMİ

1. Amerika Birleşik Devletlerin’de Merkez Bankacılığının Gelişimi	40
1.1. Bankanın Yapısı	41
1.2. Bankanın Görev ve Sorumlulukları	46
1.3. Bankanın Para Politikası ve Para Politikası Araçları	47
2. Japonya’da Merkez Bankacılığının Gelişimi	48
2.1. Bankanın Yapısı	49
2.2. Bankanın Görev ve Sorumlulukları	51
2.3. Bankanın Para Politikası ve Para Politikası Araçları	52
3. Almanya’da Merkez Bankacılığının Gelişimi	53
3.1. Bankanın Yapısı	54
3.2. Bankanın Görev ve Sorumlulukları	56
3.3. Bankanın Para Politikası ve Para Politikası Araçları	57
4. İngiltere’de Merkez Bankacılığının Gelişimi	59
4.1. Bankanın Yapısı	59
4.2. Bankanın Görev ve Sorumlulukları	60
4.3. Bankanın Para Politikası ve Para politikası Araçları	61
5. Kanada’da Merkez Bankacılığının Gelişimi	62
5.1. Bankanın Yapısı	62
5.2. Bankanın Görev ve Sorumlulukları	64
5.3. Bankanın Para Politikası ve Para politikası Araçları	65
6. Danimarka’da Merkez Bankacılığının Gelişimi	67
6.1. Bankanın Yapısı	67
6.2. Bankanın Görev ve Sorumlulukları	69
6.3. Bankanın Para Politikası ve Para Politikası Araçları	70
7. İsveç’de Merkez Bankacılığının Gelişimi	71
7.1. Bankanın Yapısı	72
7.2. Bankanın Görev ve Sorumlulukları	73
7.3. Bankanın Para Politikası ve Para Politikası Araçları	74

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ÇEŞİTLİ ÜLKE MERKEZ BANKALARININ YAPILARININ
KARŞILAŞTIRILMASI

1. Bankaların Sermayeleri	76
2. Bankaların Yapıları	77
3. Bankaların Yönetim Organlarına Yapılan Atamalar	79
4. Bankaların Karları	82
5. Bankaların Görev ve Sorumlulukları	83
6. Bankaların Bütçe Yapıları	84
7. Bankaların Hükümetle Olan İlişkileri	87
8. Bankaları Para Politikaları ve Para Politikası Araçları	90
9. Bankaların Devlete Açtığı Krediler	93
Sonuç	96

KISALTMA CETVELİ

a.g.e.	Adı geçen eser
A.B.D.	Amerika Birleşik Devletleri
D.P.T.	Devlet Planlama Teşkilatı
EMS.	Avrupa Para Sistemi
F.E.D.	Federal Reserve System
m.d.	Madde
T.C.M.B.	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
U.K.	United Kingdom
U.S.A.	United State of America

GİRİŞ

Ülke ekonomisinde önemli bir yeri olan merkez bankaları halen en çok tartışılan kurumlar arasında yer almaktadır. Merkez bankalarının banknot ihracı yetkisine sahip olması ve kredi kontrol araçlarını elinde bulundurması nedeniyle bu bankalara ilgi fazladır. Para politikasının yürütülmesinden sorumlu olan bu bankalar, mali sistemin merkezinde yer almaktadır.

Bu çalışmada, öncelikle birinci bölümde, genel olarak merkez bankacılığının doğuşu ve gelişimi, merkez bankalarının görevleri ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, ikinci bölümde yabancı ülkeler merkez bankacılığının gelişimi ve son bölümde ise merkez bankalarının çeşitli açılardan farklılıkları ele alınmaya çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK MERKEZ BANKACILIĞI

VE TC. MERKEZ BANKASI

1. Merkez Bankalarının Doğuşu ve Gelişimi

Amerikan ekonomisti P.A. Samuelson, Will Rogers'e atfen merkez bankacılığını tarihte meydana gelen üç önemli buluştan birisi olarak göstermektedir. Bu buluşlar, ateş, tekerlek ve merkez bankasıdır. Gerçekten merkez bankaları para ve kredi işlerini ekonominin ihtiyacına göre düzenlemek suretiyle bugünkü ekonomilerde kendilerinden vazgeçilemeyen bir işlev yerine getirirler.¹

20.Yüzyılın başlangıcından önce merkez bankacılığının açık bir tanımı yoktur. Ülkede kurulmuş olan bankalardan biri banknot çıkararak ve devletin

¹ ZARAKOLU, Avni. Bankacılar İçin Merkez Bankacılığı Bilgisi, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Afşaroğlu Matbaası, Ankara 1988, s.1.

banka işlemlerini yerine getirmek üzere görevlendirilir ve bu banka gitgide merkez bankası niteliğini alırdı.²

Ülke ekonomisinde önemli bir yeri olan merkez bankaları uzun bir gelişme sürecinin sonunda ortaya çıkmışlardır. İlk önemli ekonomik gelişme, bir değişim aracı olarak paranın kullanılmasıdır. Tarihte çeşitli değerli madenler para olarak kullanılmıştır. Bu madenlerin değerlerinin her zaman için saptanamaması, ulaşım ağının gelişmemesi gibi nedenler, farklı bir değişim aracını gündeme getirmiştir. Bu da özel bankaların değerli madenler karşılığında çıkarmış olduğu banknotlardır.

Değerli madenlerin güvenliğinin sağlanması amacıyla değerli madenler bankalara yatırılmış, karşılığında bu bankalardan belgeler (banknot) alınmıştır. Daha sonra bankalardan alınan belgeler piyasada tedavül etmiş ve bir süre sonra bu belgeler banknot adını almıştır.

İlk emisyon bankası 1668'de kurulan İsveç Devlet Bankasıdır. Bu bankanın kurucusu Plmtruch büyük bir yenilik yapmış ve banknot çıkarılması ile ticari senetlerin iskontosu arasında ilişkiyi kurmuştur. Bu banka, ticari senet iskonto ettirenlere madeni para yerine kendi çıkardığı banknotları veren ilk kuruluştur. Saygın bir kuruluş olan bankanın imzasını taşıyan banknotlar gösterildiğinde hemen madeni para ile değiştirilmekte ve senet iskonto ettirenlerce kabul edilmektedir.³

² ŞENOZAN, Semih. Bankacılık ve Merkez Bankası, TC. Merkez Bankası, Ankara, 1984, s.23.

³ KAYLA, Ziya. Merkez Bankası İşlemleri, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara, 1981, s.5.

1694 yılında kanunla anonim şirket olarak kurulan İngiltere Bankası, merkez bankacılığı alanında ilk olmuş ve bunu diğer Avrupa ülkeleri izlemiştir. Bu bankanın yetkileri ise şunlardır: Ticari senet alıp satmak, hükümete ödünç olarak ve bazı sınırlar içerisinde banknot ihraç etmek, mal karşılığı avans vermek ve kıymetli maden ticareti yapmaktır.

İngiltere Bankası, banknotları en fazla güven veren ve geniş tedavül alanı bulunan başlıca ihraç bankası olmuştur. Hükümetle olan bankacılık işlemleri dolayısıyla özel bankalarla İngiltere Bankası arasında ilişkiler ve İngiltere Bankası'nda mevduat bulundurmak eğilimi artmıştır. 18. Yüzyıldan sonra diğer bankalar günlük ihtiyaçlarını karşılayacak paradan fazlasını İngiltere Bankasına yatırmaya başlamışlardır. Bu suretle İngiltere Bankası bankalara ait para mevcutlarının muhafızı rolünü üstlenmiştir.⁴

Çeşitli bankaların karşılıklı borç ve alacaklarını İngiltere Bankası nezdindeki hesaplarından nakil yoluyla takas edilmesi işlemi 1854 yılında kabul edilerek, İngiltere Bankası bankacılık sisteminde merkez haline gelmiştir.

Fransa Bankası ise İngiltere Bankası'ndan daha sonra 13 Şubat 1800 yılında kurulmuştur. Zamanla banknot yetkisini elde eden Fransa Bankasının devletle ilişkileri sıkı olmuştur. Bu banka devletin bankeri olmuş, hazine işlemleri ve banka mevcutlarının muhafızlığını yapmış, daha sonra Fransa Merkez Bankası olarak faaliyet göstermiştir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde merkez bankasının kuruluşu İngiltere ve Fransa'ya göre daha sonradır. Bu ülkede para çıkarma yetkisi milli bankalara

⁴ALPTÜRK, Nevzat. Merkez Bankacılığı, Türkiye Bankalar Birliği, Ankara, 1972, s.13.

verilmiştir. Daha sonraları, 1932'de 12 Federal Reserve Bankası'ndan meydana gelen bir banka sistemi kurulmuştur. Adına Federal Reserve Board adı verilmiştir.

1814' de Hollanda Bankası, 1817' de Norveç Bankası kurulmuştur. Çeşitli ülkelerin merkez bankalarının kuruluş tarihleri aşağıdaki gibidir.

1926 yılında Şili Merkez Bankası

1926 yılında Guatemala Merkez Bankası

1927 yılında Ekvator Merkez Bankası

1928 yılında Çin Merkez Bankası

1928 yılında İran Merkez Bankası

1928 yılında Bolivya Merkez Bankası

1928 yılında Yunan Merkez Bankası

1928 yılında İzlanda Merkez Bankası

1931 yılında Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası

1932 yılında Meksika Bankası

1934 yılında Yeni Zelanda Reserv Bankası

1935 yılında Kanada Bankası

1935 yılında Hindistan Reserv Bankası

1935 yılında Arjantin Cumhuriyeti Merkez Bankası

1936 yılında Paraguay Cumhuriyeti Merkez Bankası

1937 yılında Costa Rica Milli Bankası

1940 yılında Venezüella Merkez Bankası

1941 yılında Afganistan Milli Bankası

1942 yılında İrlanda Merkez Bankası

1942 yılında Dominik Cumhuriyeti Merkez Bankası

1945 yılında Polonya Milli Bankası

1948 yılında Pakistan Devlet Bankası

1948 yılında Birmanya Bankası

1948 yılında Filipin Merkez Bankası

1948 yılında Küba Milli Bankası

1949 yılında Irak Milli Bankası

1950 yılında Seylan Merkez Bankası

1950 yılında Honduras Merkez Bankası

1952 yılında Kongo Merkez Bankası

1953 yılında Suriye Merkez Bankası

1954 yılında İsrail Bankası

1957 yılında Federal Almanya Bankası

1959 yılında Sudan Bankası

1959 yılında Fas Bankası

1960 Mısır Merkez Bankası

1963 yılında Ürdün Merkez Bankası

1964 yılında Ürdün Merkez Bankası

1920 yılında Brüksel'de Milletlerarası Maliye Konferansı toplanmıştır. Bu konferansta merkez bankası kurulmayan ülkelerde, merkez bankası kurulması hakkında bir karar alınmıştır

Sonuç olarak, merkez bankacılığı devletin kredi bulmak, banknot ihracı, kağıt para basımı gibi nedenlerden doğmuştur.

Bu bankalara merkez bankası adının verilmesinin nedeni, ülkelerin para ve bankacılık işlemleri ile bu konudaki politikalarını idare eden bir otorite merkezi olmalarından ileri gelmektedir.⁵

Kağıt para basma ayrıcalığının merkez bankalarına bırakılmasının nedeni, ekonomik yönden son derece hassas bir konu olan bu işin, siyasal etkenlerden uzak uzmanlaşmış bir örgüte bırakılmasında toplumsal açıdan sonsuz yararlar saptanmasındandır.⁶

Günümüzde her ülkenin bir merkez bankası bulunmaktadır. Bu bankaların görev, yetki ve işlemleri her ülkenin kendi kanunlarına göre değişiklik gösterebilmektedir. Ancak merkez bankalarının genel olarak görevlerini; i. Devletin hazinedarlığını yapmak, ii. Mali ve iktisadi konularda devletin danışmanlığını yapmak, iii. Bankalar arası işlemler yapmak, iv. Ticaret bankalarının parasal ihtiyatlarını muhafaza etmek, olarak sıralayabiliriz.

2. Merkez Bankalarının Örgüt ve Yönetimi

Merkez bankalarının yönetimine devletin ilgisi, kısmen veya tamamen sermayeye sahip olmaları, idare meclisi üyelerinin tamamının veya bir kısmının

⁵ BÜYÜKERŞEN, Yılmaz.-DİRİMTEKİN, Halil.-ERDEM, Burhan., İktisada Giriş, A.Ö.F. Yayınları, Eskişehir, Şubat 1995, s.311.

⁶ AYHAN, Sami. Türkiye'de Para ve Merkez Bankacılığı, Nam Matbaası, Ankara, 1971, s.10.

yöneticilerinin atanması ve karından pay olması şeklinde belirlemektedir.⁷ Merkez bankalarının banknot ihracı yetkisi bulunması ve kredi kontrol araçlarının elinde bulunması nedeniyle devletin bu bankalara ilgisi büyüktür.

Danimarka, Çin ve Kanada'da olduğu gibi bazı ülkelerde merkez bankalarının sermayeleri tamamen devlete aittir. Fransa, Hollanda ve Belçika'da olduğu gibi bazı ülkelerde ise merkez bankalarının sermayeleri tamamen özel şahıslara aittir. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Federal Reserve Bankın sermayesinin tamamı ticaret bankaları tarafından ödenmiştir. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ve Şili Merkez Bankalarının sermayeleri ise devlete, ticaret bankalarına ve özel şahıslara aittir.

Sermayesinin tamamı devlete ait olan merkez bankalarında kardan yedekler ayrılır ve kardan sonra kalan kısım ise devlete verilmektedir. Diğer merkez bankalarında, devlet merkez bankalarının sermayesine katılmış olsa da olmasa da, diğer hissedarlara kar payı dağıtımı yapıldıktan sonra kalan karın tamamı veya bir kısmı devlete verilmektedir.

Devlet merkez bankalarına banknot çıkarma tekeli vermiş olduğundan, sadece bir kontrol amacı ile değil, aynı zamanda, bir gelir kaynağı olarak kardan pay istemektedir. Devletin merkez bankalarının sermaye ve kazançlarına katılmasının bir nedeni de, aşırı karları frenlemek olmuştur.⁸

Merkez bankalarının üst yöneticileri hükümet tarafından belirlenmektedir. Bunlar, ya doğrudan doğruya hükümet tarafından, ya idare meclisinin tavsiyesiyle

⁷ KURT, İbrahim.-TUĞÇETİN, Talat. Bankaların Merkez Bankası İle İlişkileri, 1984, s.8.

⁸ ALPTÜRK, Nevzat. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası ve Merkez Bankacılığında Yeni Eğilimler, Alkan Matbaası, Ankara,1970, s.130.

hükümet tarafından, ya da yasama meclislerinin öneri ve onayıyla hükümet tarafından belirlenmektedir.

İdare meclisi üyeleri, devletleştirilmiş merkez bankalarında, genellikle hükümet tarafından atanmaktadır. Devletin sermayeye katılımının az olduğu veya olmadığı durumlarda, idare meclisi üyelerinin guvernör ve yardımcılarının seçilmesinde bazı haklara sahiptir. Diğer ülkeler merkez bankalarında ise üyeler parlamento, guvernör ise devlet başkanı tarafından atanmaktadır.

Merkez bankalarının örgüt ve yönetiminin, seçilirken tarafsız olunması, bu bankaların para politikasını yönlendiren kuruluşlar olması nedeniyle önem kazanmaktadır. “Ülkenin iktisadi yapısını etkileyen ve gelişmesine yardım eden ve buna araç olan bir kurum için yapılan atamalar, bir zümrenin veya bir sınıfın yararlarını gözetmeksizin tarafsız olarak yapılmalıdır. Atanan kimseleri objektif ve tarafsız kalabilmesi için gelir sağlayan herhangi bir işle uğraşmaması, varsa ilişkisini kesmiş olması lazımdır. Karar organlarını oluşturan kimseler çeşitli saha ve sektörlerde mesleğinde temayüz etmiş kimselerden olmalıdır.”⁹

3. Merkez Bankalarının Görevleri

Birçok görevleri bulunan merkez bankalarının görevlerini genel olarak açıklayabiliriz.

3.1. Merkez Bankaları Hükümetin İzlediği Ekonomi Politikasına Göre Para ve Kredi Politikasını Yürütürler

Banknot çıkarma merkez bankalarının en eski ve en önemli görevlerinden birisidir. Madeni paraların yerine kağıt paralar kullanılmaya başlanınca zamanla

⁹ Pirimoğlu, Baki. Para Teorisi, Eskişehir, 1990, s.83.

kağıt para çıkarma yetkisi tek bir bankada toplanmıştır. “Banknot çıkarma yetkisinin bir tek bankaya tanınması, parada yeknesaklığın sağlanması, para ve kredi işlerinin, devletin ekonomi politikasına uygun bir biçimde iktisadi yaşamın gereklerine göre düzenlenmek, yönünden zorunlu olmuştur.”¹⁰

Merkez bankalarının yaptığı çeşitli işlemler piyasadaki banknot hacminin genişlemesine ya da daralmasına neden olur. Banknot hacminin genişlemesine neden olan merkez bankası işlemlerini; altın alımı, uluslararası ödeme aracı niteliği taşıyan döviz alımı, bankalar tarafından getirilen ticari, zirai, sınai senetlerin reeskontu, hazine bonoları reeskontu, senet veya tahvil karşılığında avans vermek, hazineye kısa vadeli avans vermek, bankaların merkez bankasında kanunen bulundurmak zorunda oldukları mevduat karşılık oranlarının azaltılması olarak sıralayabiliriz.

Banknot hacminin daralmasına yol açan işlemler ise, altın ve döviz satımı, avans kredilerinin vadesi geldiğinde tahsili, tahvil ve ticari senet satımı, mevduat karşılık oranlarının artırılması ve diğer karşılıkların artırılması olarak açıklayabiliriz.

Merkez bankası kanunun belirlediği sınırlar içinde banknot çıkarabilmekte ve işlem yapabilmektedir. Altın para sisteminin geçerli olduğu dönemlerde banknot ihracı altına göre yapılmıştır. Bu sistemde merkez bankası açtığı kredi karşılığında tedavüle çıkan banknotlar geri istendiğinde altına çevirmek zorunda kalmıştır. Bu nedenle para ve kredi hacmi ekonominin gereklerine göre genişlemesi gerektiğinde yeterince esnek olamamıştır.

¹⁰ ZARAKOLU. a.g.e., s.17.

İngiltere'de ise belli bir miktarda banknotun serbest ihracı söz konusu olmuştur. Bu miktarın üzerindeki banknot ihracı için mutlak altın karşılığı olması gerekmiştir. Ancak bu gibi istemler yeterince ekonomi açısından esnek olmamıştır.

Günümüz merkez bankacılığında, kağıt para sistemi hakim olmuştur. Merkez bankasına bu banknotlarla başvurulduğunda bunu altına çevirme yükümlülüğü bulunmaktadır. Para arzının düzenlenmesinde dikkate alınacak noktalar; fiyat düzeyi, tam istihdamın sağlanması, iktisadi kalkınmanın kolaylaştırılması, dış ödemeler dengesinin sağlanması olarak sıralanabilir.

3.2. Merkez Bankaları Devletin Bankerliğini Yaparlar

Merkez bankalarının çok eskiden süregelen bir görevi de devletin bankerliğini yapmasıdır. Devlete kredi açılması ve hazine işlerinin yapılması karşılığında, merkez bankalarına banknot çıkarma yetkisi verilmiştir.

Bir devlet, bütçesini denk olarak bağlamış olsa bile yıl içerisinde bütçe gelirleri ile bütçe giderleri arasında her zaman bir uygunluk bulunmamaktadır. Çünkü devlet gelirleri belli aylarda toplanırken, devlet harcamaları ise sürekli olmaktadır. Bu durumda merkez bankası belli sınırlar içerisinde devlete kredi açmaktadır. Bu şekilde devlet kredi ihtiyacını geçici olarak karşılamaktadır.

Merkez bankaları devletin hazine işlemlerini yapar. Diğer taraftan merkez bankaları hazinenin tahvil ihracına aracı olur ve bu amaçla emisyon dahi yapabilirler. Merkez bankaları tahvil ve hazine bonusu ile fiyat istikrarının sağlanmasına çalışırlar.

Merkez bankası devlet bankası olduğundan devlet adına tahsil ve ödemede bulunur. Kamu kuruluşlarının banka hesabını tutar ve mevduatlarını kabul eder.

3.3. Merkez Bankaları Ülkenin Altın ve Döviz Rezervlerini Muhafaza Ederler

Merkez bankaları önceleri tedavülde bulundurulmuş paralar karşılığında altın bulundurmaya yükümlülüğü altına girmişlerdir. Bu nedenle altının önemi büyük olmuştur. Merkez bankaları altın rezervlerini artırmak için ve de altınların yurt dışına çıkmasını önleyici tedbirler almışlardır.

Kağıt para sistemine geçildiğinde kağıt para karşılığında merkez bankasının altın ödeme yükümlülüğü kalkmıştır. Ancak altın, uluslararası ödeme aracı olduğundan, merkez bankaları altın rezervlerini artırmaya çalışmışlardır.

Bir ülkenin altın ve gümüş rezervleri, o ülkenin ödemeler bilançosu açısından önem taşımaktadır. Bunlarda ödemeler bilançosunda denge unsurlarıdır. Bu rezervlerin konvertibl olması gerekmektedir. Bu ise altınla sağlanabilir. Çünkü, dış ödemelerde altın, döviz gibi konvertibl kabul edilen bir ödeme aracıdır. Dış ödemeleri aksatmadan yürütebilmek için merkez bankaları rezerv bulundururlar.

Merkez bankalarının ülkenin maden ihtiyatlarının ve döviz mevcudunun büyük bir kısmını muhafaza görevi, bu bankaların tedavül bankası ve ticaret bankalarının nakit ihtiyatlarının muhafızı olmasından doğmaktadır. Bu bankaların sağladığı altın ve dövizler, çıkardığı kağıt para içinde bir karşılık oluşturmaktadır.¹¹

¹¹ ARTUKMAC, Macit. Merkez Bankacılığı ve Reeskont Muameleleri, Ankara, 1959, s.12.

3.4. Merkez Bankaları Uluslararası Ödemelerde Kliring Kurumu

Olarak Hizmet Verirler

Kliring, takas sisteminin daha geniş anlamda uygulanmasıdır. Kliring rejiminde ithal edilen malın bedeli, kliring mekanizmasını işletme işi ile görevlendirilmiş kliring ofislerine ya da merkez bankalarına ulusal para ile ödenmekte, ihracatın bedeli de yine bu amaçla görevlendirilen kliring ofisi veya merkez bankasından alınmaktadır.

1929-1930 Dünya ekonomik krizinin etkisi altına, birçok ülkede ulusal paranın konvertibilitesini kaybetmesi, merkez bankalarına döviz kontrolünün uygulanmasına, dövizsiz ödemelerde, kliring kurumu hizmeti görmesine yol açmıştır. Gerçekten çeşitli ülkelerde meydana gelen iktisadi daralma ve iç pazarların milli ürünlere hasredilmesi, düşüncesi serbest ödeme sistemi yerine devletçe düzenlenip yöneltilecek bağımlı bir ödeme sisteminin meydana gelmesine neden olmuştur.¹²

1930'lu yıllardan sonra kliring sistemi çeşitli ülkelerde uygulanmaya başlamıştır. Merkez bankaları, bu uygulamalarda yer alarak kliring kuruluşlarının görevlerini üstlenmişlerdir.

3.5. Merkez Bankaları Ticaret Bankalarına Ait Para Rezervlerini

Muhafaza Ederler

Merkez bankalarının ticaret bankalarının nakit ihtiyatlarını saklaması bir gelişme sürecinin sonucudur. Nakit ihtiyatlarını ihtiyarı olarak merkez bankasına

¹² ZARAKOLU. a.g.e., s.25.

bırakan ticaret bankacılığı gelişirken, 1913 yılında A.B.D.'de kurulan Federal Reserve Bank sistemi bu sisteme dahil bankaların mevduatının belirli bir oranını merkez bankalarına bırakma zorunluluğunu koymuştur. Bugün birçok ülkede ticaret bankaları, ihtiyatlarının zorunlu olan kısmından daha fazlasını kendi arzusu ile ve kolaylık olması bakımından merkez bankasında saklar.¹³

Ticaret bankalarının para rezervlerini merkez bankalarına yatırmaları çeşitli açılardan önem taşımaktadır. Bu yolla merkez bankası bankalar arasında meydana gelen borç ve alacaklar arasında takas işlemlerini kolay bir şekilde yürütür. Para rezervlerinin bir yerde toplanmasıyla merkez bankası, mevsimlik veya kriz dönemlerinde bu rezervleri etkin olarak kullanabilir.

Ticaret bankalarının merkez bankalarında bulundurmaları zorunda oldukları paraların oranı çeşitli ülkelerde farklılık göstermektedir. Ancak genellikle oran vadeli mevduat için %5 olurken, vadesiz mevduatlar için %10 dolaylarındadır.

4. Merkez Bankalarının Para-Kredi Kontrol Araç ve Yöntemleri

Kredinin düzenlenme konusunda merkez bankalarının kullanacakları araçlar:

- i. Kredinin genişleme ve daralmasına etki yapmak amacı ile reeskont oranlarının indirilmesi veya yükseltilmesi,
- ii. Reeskont oranlarının değiştirilmesine ek bir tedbir olarak kredinin belirli oranlar içinde dağıtılması,

¹³ HATİPOĞLU, Zeyyat. Para, Kredi Bankacılık, Hamle Matbaası, İstanbul, 1967, s.49.

iii. Piyasaya yeni sermaye sürmek veya piyasadan sermaye çekmek üzere açık piyasa işlemleri,

iv. Ticaret bankalarının merkez bankasında bulunduracakları para rezervleri miktarında değişiklik yapılması,

v. Bankaların bulundurmakla zorunlu oldukları likidite oranlarında değişiklik yapılması,

vi. Sağladıkları kredileri uzun süreli işlerde sermaye gibi kullanan mal stoku, arsa ve bina alınması gibi spekülatif işleri finanse eden bankalara karşı tedbir alınması,

vii. Bankaların gerekli ve ülke ekonomisine yararlı tedbirleri almaya yönlendirilmesi ve ikna edilmesi,

viii. Merkez bankalarının ticaret bankalarının kredi verme yeteneklerini daraltmak veya genişletmek gibi bir araçla donatılması,

ix. Hisse senetleri ve tahviller piyasalarında kullanılan kredi miktarı üzerine denetim yetkisi verilmesi,

olarak tanımlanır.¹⁴

Merkez bankalarının para ve kredi kontrolünde kullanacağı araçlar bunlar olmaktadır. Şimdi para ve kredi kontrolünde kullanılan araçlardan başlıcalarını incelemeye çalışalım.

¹⁴ ALPTÜRK. a.g.e., s.45.

4.1. Reeskont Oranlarının Ayarlanması

İskonto oranını bir kredi kontrol aracı olarak ilk defa 1839'da İngiltere Bankası kullanmıştır. Daha sonraları başka ülkeler de bu kredi kontrol aracını kullanmışlardır.

Reeskont politikası, merkez bankasının dolaşımdaki aktif para miktarını ve dolayısıyla fiyatlar genel düzeyini, yani para değerini ve de ekonomik konjonktürü etkilemek amacıyla kullandığı klasik araçlardan biridir.¹⁵

Reeskont tekrar iskonto anlamındadır. Reeskont bir ticari bankanın portföyünde iskonto edilmiş senetlerin, merkez bankasına tekrar iskonto ettirilmesi işlemidir.

Merkez bankası reeskont oranlarını belirleyerek bankaların rezervlerini etkileyebilir. Ayrıca merkez bankası reeskont oranlarını tespit ederek, genel faiz oranları üzerinde etkili olabilmektedir. Çünkü ticari bankalar açısından reeskont oranı merkez bankasından fon sağlamanın maliyetini oluşturmaktadır.

Merkez bankasının reeskont oranını düşürmesi veya yükseltmesi ticari bankaların senetleri iskonto ettirip ettirmemelerinde etkili olacaktır. Çünkü, reeskont oranı ile ticari bankaların senetlere uyguladığı iskonto oranı arasındaki fark bankanın kazancını oluşturmaktadır. Reeskont oranlarının yükselmesi durumunda ticari bankaların merkez bankasından ödünç alma eğilimi azalır. Reeskont oranlarının düşmesi durumunda ise, ticari bankaların merkez bankasından ödünç alma eğilimi artar.

¹⁵ HAN, Ergül. İktisada Giriş, Eskişehir, 1994, s.81.

Sonuç olarak, merkez bankaları ticari bankaların rezervlerini ve dolayısıyla para arzını etkileyebilmektedir. Merkez bankasının kullanmış olduğu bu araç fazla etkinliği olmayan bir araçtır. Reeskont işlemi ticari bankaların finansman ihtiyacına bağlıdır. Ticari bankaların finansman ihtiyacının olmadığı bir ortamda reeskont oranlarının düşürülmesi, bankaların merkez bankasından yapacağı borçlanmalarda etkisi düşük olacak veya etkisi olmayacaktır.

4.2. Açık Piyasa İşlemleri

Para ve kredi kontrol araçlarından bir diğeri de açık piyasa işlemleridir. Açık piyasa işlemleri geniş anlamı ile merkez bankasının piyasada tahvil, çeşitli kıymetli senet, altın ve döviz alıp satmasıdır. Ancak günümüzde açık piyasa işlemleri dar anlamda merkez bankasının hazine bonosu, devlet tahvili ve özel tahvil ve senetleri alıp satması olarak anlaşılmaktadır.

Merkez bankası açık piyasa işlemleriyle para arzını etkileme gücüne sahiptir. Merkez bankası piyasada tahvilleri satmaya başladığında banknotlar çekilerek para arzı azaltılmaktadır. Bunun tersi durumda, yani merkez bankası piyasadaki tahvil alınca dolaşıma ilave olarak banknot çıkarılarak para arzı artırılmaktadır.

Açık piyasa işlemleri sonucunda iki etki meydana gelmektedir. Bunlar miktar ve fiyat etkisidir. Miktar etkisi; merkez bankası para piyasasında kişilerden ve bankalardan senet alır, senet satar. Bu alışverişlerin sonucu olarak bankaların likiditeleri artar veya azalır. Bankaların tuttukları rezerv paranın değişmesi bankaların kaydi para yaratma ve bu parayı kredi olarak dağıtma politikalarını

etkiler. Yani açık piyasa işlemlerinin miktar etkisi, önce banka likiditesinin daha sonra kredi yoluyla para arzının etkilenmesidir. Fiyat etkisi, açık piyasa işlemleriyle merkez bankası para piyasasına bazen senet satıcısı, bazen de senet satın alıcısı olarak girmektedir. Dolayısıyla merkez bankası piyasada oluşmuş denge fiyatını değiştirmektedir. Eğer merkez bankası senet satarsa senedin değeri düşecek (faiz oranı yükselecek) senet satın alırsa senedin değeri yükselecek (faiz oranı) düşecektir.¹⁶

Merkez bankasının açık piyasa işlemlerinden sonuç alabilmesi için ülkedeki para piyasasının iyi organize edilmiş olması gerekmektedir. Gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde para piyasaları tam olarak oluşturulamadığından merkez bankasının yapmış olduğu açık piyasa işlemleri sonuçsuz olarak kalmaktadır.

4.3. Mevduat Karşılık Oranları

Bankalardaki mevduatın belirli bir oranının merkez bankaları nezdinde faizsiz olarak sterilize edilmesi şeklinde tanımlanabilecek zorunlu mevduat karşılıkları ilk kez 1933 yılında A.B.D.'nde kullanılmıştır. Uygulamanın sonra İngiltere'ye (1946), İtalya'ya (1947), Almanya'ya (1948), Hollanda'ya (1954), Belçika'ya (1961) ve diğer ülkelere yayıldığını görüyoruz. Bu sistem başlangıçta mevduat sahiplerini koruma amacına yönelik iken, sonraları daha çok bir para ve kredi politikası aracı haline dönüşmüştür. Bu gelişme mevduat karşılıklarının bankaların likidite hacmi ve kredi çoğaltanı üzerindeki etkisinden ileri gelmektedir. Gerçekten karşılık oranlarında yapılan bir değişikliğin bankaların

¹⁶ PARASIZ, İlker. Para Banka ve Finansal Piyasalar, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1991, s.268.

likiditesini ve kredi çoğaltanını eksiltip veya çoğalttığı herkes tarafından kabul edilen bir olgudur. Ancak bu genel yaklaşım yanında bugün karşılık oranlarında değişikliğin kredi çoğaltanından çok, bankaların likidite hacmi üzerinde etkili olduğu bilinmektedir.¹⁷

Bir çok ülkede mevduat karşılık oranlarını belirleme yetkisi merkez bankasına verilmiştir. Mevduat karşılık oranları tek bir oran olabilmektedir Vadesiz mevduatlar için ayrılacak karşılık oranı genellikle daha yüksek olmaktadır.

4.4. Disponibilite Oranlarının Ayarlanması

Disponibilite oranları da kredi düzenleme araçlarındandır. Ticaret bankaları mevduatlarının belirli bir yüzdesi oranında nakit ihtiyat (disponibilite) bulundurmaya zorunlu tutulmuşlardır. Disponibilite oranlarını belirlemeye merkez bankası yetkilidir. Merkez bankası disponibilite oranını yükselterek veya düşürerek kredi hacmini etkiler. Merkez bankası disponibilite oranlarını yükselttiği zaman, bankaların likidite oranları azalacaktır. Eğer merkez bankası disponibilite oranlarını düşürürse bankaların bulundurmak zorunda oldukları ihtiyatlar azalacak, bankaların likiditesi ise artacaktır.

4.5. Genel Olarak Faiz Oranlarının Ayarlanması

Faiz oranları ekonomide en yakından izlenen değişkenler arasındadır. Faiz oranları kişilerin tüketim ve tasarruf kararlarını konut mu, tahvil mi satın alması ya da paralarını bir tasarruf hesabına mı yatırması gerektiği konusunu etkiler.

¹⁷ KARAKOÇ, İlkay. Bankalarda Umumi Disponibilite, Zorunlu Karşılıklar ve Türkiye Uygulaması, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, Ankara, 1980, s.13.

Faiz oranları aynı zamanda iş alemi ya da hane halkının fonlarını fabrika kurulmasına mı yoksa bankaya mı yatırması gerektiğine karar vermesini etkiler.¹⁸

Mevduata verilecek ve ödünç verme işlerinde alınacak faiz oranının belirlenmesi, para ve kredi kontrol araçlarındandır. Bu oranı tespit etmeye bazı ülkelerde merkez bankası, bazı ülkelerde ise hükümet yetkilidir. Mevduat ve ödünç verme işlerinde faiz oranlarının yükseltilmesi ve düşürülmesi kredi hacmi üzerine etki eder. Bankaların mevduata verdikleri faiz oranları yükseltince para arzı ve kredi hacmi daralırken, bu oran düşürülünce para arzı ve kredi hacmi artacaktır.

5. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası

1931 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasını aşağıda olduğu gibi incelemeye çalışalım.

5.1. Osmanlı Dönemi

Merkez bankaları bugün hemen her ülkede dört ana işlevi üstlenmektedir.

- Ülke içindeki para arzını dolayısıyla para piyasasını düzenlemek,
- Bankacılık sistemini denetleyen kurum olarak ülkedeki kredi hacmini ve dağılımını ayarlamak,
- Ülkenin altın ve döviz rezervlerini yönetmek, dış ödemelerini düzenlemek,
- Devletin hazinedarlığı ya da mali ajanlığı işlevini yerine getirmektir.

¹⁸ PARASIZ, İlker. Para Banka ve Finansal Piyasalar, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1994, s.99.

Klasik Osmanlı düzeninde, yukarıda sayılan dört işlev, hazine, darphane, sarraflar, vakıf, bedestenler ve loncaların yüklendiği değişik rollerin bir araya gelmesiyle görülmüş oluyordu.¹⁹

Tanzimat dönemindeki gelişmelere paralel olarak para ve kredi sisteminde de gelişmeler olmuştur. İlk kağıt paranın yani “Kaime-i Nakdiye-i Mutebere'nin” çıkarılması Tanzimat sonrasındadır. Bu kağıt paranın çıkarılmasında Mehmet Ali Paşa ile yapılan savaş etkili olmuştur. Savaş büyük harcamaları gerektirdiğinden ve gerekli kaynak sağlanamadığından kağıt para basma yoluna gidilmiştir.

1839 yılında çıkarılan Kaime-i Nakdiye-i Mutebere bir banknot olmaktan çok, borç senedi niteliğindedir. Bunların her biri el yazısıyla yazılmış olup, resmi mühür basılmıştır. Bu banknotların faiz oranı %8, süresi sekiz yıl ve toplam miktarı 160.000 liraydı.

Kaime iç piyasada geçerli iken dış piyasa karşılığının olmaması nedeniyle ödemeler madeni paralar esasından, poliçeler aracılığıyla yapıyordu.

Osmanlı İmparatorluğu 1844 yılında Usulü Cedide Tashihi Ayar Kararnamesini çıkardı. Kararnameyle para basma hakkı darphaneye veriliyor ve çift madenli bir para sistemi getirilmeye çalışılıyordu. Daha sonra 1879 yılında Meskukat-ı Osmaniye Kararnamesi çıkarıldı.

Yeni kararname ile Osmanlılar, iki metalli para sisteminden tek metalli para sistemine geçmiş oluyorlardı. Bundan böyle, Osmanlı parasının birimi 100 kuruş olan Osmanlı altını olacaktır. Böylece paranın ölçü birimi altın olarak

¹⁹ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası 1932-1995, Araştırma Genel Müdürlüğü, T.C.M.B. Banknot Matbaası, Ankara, 1994, s.1.

alındığı için tek metalli bir sisteme geçilmiş olmaktadır. Ama gümüşle yapılabilecek bir ödeme miktarına bir sınırlama getirilmediğinden, aksak bir sistem olarak adlandırmak daha doğru olur.²⁰

Osmanlı Devletinin izniyle 1847 yılında Bank-ı Dersaadet kuruldu. Bankanın kurucuları J. Alleon ve Th. Balltazzi idi. Banka Osmanlı parasının değerinde dış istikrarı sağlayacak ve dış ödemeleri düzenleyecekti. Ancak Banka 1852 yılında iflas ederek kapanmıştır.

1856 yılında İngiliz ve Fransız sermayeli Bank-ı Osman-i Şahane adını alan Banka Osmanlı İmparatorluğunda ilk olarak kısmen merkez bankası işlevlerini gören bir bankaydı. Daha sonra Banka devlet bankası niteliğini kazandı. Bankanın sermayesi 135.000 hisseden oluşuyordu. Hisse senetlerinin 80.000'i İngiliz, 50.000'i Fransız ve 5.000'i de Osmanlı İmparatorluğuna aitti. Banka, banknot çıkarma imtiyaz ve tekeline sahipti. İmtiyaz süresi 30 yıl olarak belirlenmişti. Banka çıkaracağı banknotlara karşılık üçte bir oranında altın bulundurmaya ve banknotlar geri verildiğinde karşılık olarak altın ödemek zorundaydı. Banka her türlü bankacılık işlemleri yapabilecek, hazine gelirlerini toplayacak, hazine bonolarını iskonto edecek, iç ve dış borçların faiz ve ana para ödemelerini sadece bu banka yapabilecekti.

Merkez bankasının işlevlerini yerine getirecek ilk banka Bank-ı Osmani Şahane yani Osmanlı Bankası oluyordu.

²⁰ TEKELİ, İlhan.-İLKİN, Selim. Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, T.C.M.B., Ankara, 1981, s.61.

5.2 . Cumhuriyet Dönemi

Cumhuriyet Döneminde, Türk Hükümeti Osmanlı Bankasının bir devlet bankası haline getirme çalışmalarında bulundu. Ancak günün ekonomik şartları böyle bir bankanın kurulmasına elvermiyordu. Bu nedenle, bir anlaşmayla Osmanlı Bankasının 1925 yılında dolacak olan imtiyaz süresi 1935 yılına kadar uzatıldı. Bu anlaşmaya göre imtiyaz süresi içinde Türk Hükümeti bir devlet bankası kurarsa Osmanlı Bankasının itiraz hakkı olmayacağı belirtiliyordu. Hükümetin ihtiyaçlarını karşılayacak, para ihracına yetkili, para politikasını yönetecek bir merkez bankasının olmaması hükümete rahatsızlık veriyordu. Bu nedenle Türk Hükümeti 1926 yılında merkez bankası kurulması yolunda çalışmalara başladı. Nihayet 11 Haziran 1930 tarihinde, 1715 Sayılı Kanun ile Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kurulmasına izin verilmiştir. Banka fiilen 3 Ekim 1931’de çalışmaya başlamıştır.

1715 Sayılı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanununun 1. maddesi şöyledir; “Türkiye’de banknot ihracı imtiyazını münhasıran haiz olmak üzere (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası) ünvanı altında anonim şirket olarak bir banka tesis edilmiştir. Bankanın ve banknot ihracı imtiyazının müddeti otuz senedir. Bu imtiyaz müddeti bitmesine beş sene kadar temdit edilebilir.” Bu madde 27 Nisan 1955 tarih, 6544 Sayılı Kanunla şu şekilde değiştirilmiştir; “Türkiye’de banknot ihracı imtiyazını münhasıran haiz olmak üzere Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ünvanı altında anonim şirket olarak bir banka tesis edilmiştir. Bankanın banknot ihracı imtiyazının müddeti, 1999 senesi sonuna kadar devam eder. Bu imtiyazın müddeti bitmesine beş sene kalıncaya kadar temdit edilebilir.”

Bu maddelerden anlaşıldığı üzere banknot ihracı imtiyazı, ilk olarak, otuz yıl süre ile Merkez Bankasına verilmiş, daha sonra 1955 yılında yapılan bir değişiklikle 1999 yılına kadar imtiyaz süresi uzatılmıştır. Ancak 1994 yılında yapılan bir değişiklikle banknot ihracı imtiyazı süresiz olarak uzatılmıştır.

1715 Sayılı Kanunun ikinci maddesinde Merkez Bankasının kuruluş amacı, ülkenin ekonomik gelişmesine yardım olarak belirlenmiştir. Merkez Bankasının görevleri ise; Reeskont oranlarını tespit etmek, Para piyasasını düzenlemek, Hazine işlerini yapmak, Hükümetle ortaklaşa Türk parasının değerini korumaya yönelik bütün tedbirleri almak olarak sıralanmaktadır.

Bankanın hisseli sermayesi 1.500.000 lira olup, beheri yüz liralık 15.000 hisseye ayrılmıştır. İşbu miktar hükümetin onayıyla iki katına çıkabilir. Hisse senetlerinin kıymetleri 100, 200, 500, 1.000 ve 10.000 liralıktır.²¹

Hisse senetleri A, B, C, D sınıflarına ayrılmıştır. A sınıfı hisse senetleri hükümet kuruluşlarına tahsis edilmiştir. Sermayenin % 15'ini geçmemektedir. B sınıfı hisse senetleri Türkiye'de faaliyette bulunan milli bankalara tahsis edilmiştir C sınıfındaki hisse senetleri ise Türkiye'de faaliyette bulunan milli bankalar dışında diğer bankalara ve imtiyazlı şirketlere ayrılmıştır. Bu hisse senetlerinin azamı 1.500 adedi bu banka ve şirketlere tahsis edilmiştir. Son olarak D sınıfındaki hisse senetleri ise Türk ticaret kuruluşlarına ve Türk tabiiyetinde olan tüzel ve gerçek kişilere tahsis edilmiştir.

²¹ 11 Haziran 1930 Tarih ve 1715 Sayılı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu, T.C.M.B. Başhukuk İşleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1987, md.21.

Banka ayrıca hazineye, sermayesi ile ihtiyat akçeleri toplamının yüzde ellisi oranında olmak üzere kısa vadeli avans açabilmektedir. Bu avans hesabına uygulanacak faiz oranı hazine ile Banka İdare Meclisi arasında kararlaştırılacaktır.

27.4.1955 tarih ve 6544 Sayılı Kanunla, 1715 sayılı Merkez Bankası kanununun 34. maddesinin ikinci fıkrası, hazinenin Merkez Bankasından alabileceği avans miktarı cari yıl bütçe giderleri toplamının %15'ini geçemez şeklinde değiştirilmiştir.

Merkez Bankasının hazineye açacağı kısa vadeli avans miktarının bankanın ödenmiş sermayesi ve ihtiyat akçeleri toplamının %50'sini geçemeyeceği şeklindeki hükmün nedeni, başlangıçtaki bütçe hacminin dar olması ve hazine işlemleri için gerekli kaynakların azlığıdır. Daha sonra ekonomik kalkınmaya paralel olarak bütçelerin hacmi büyümüştür. Hazine işlemlerinin Merkez Bankası ödenmiş sermayesi ve ihtiyat akçeleri toplamının %50'si ile yürütülmesi olanaklı olmadığından Merkez Bankasının hazineye açacağı kısa vadeli avans miktarı gider bütçesinin %15'i olarak belirlenmiştir.

24.2.1961 tarih ve 260 Sayılı Kanunla 34. maddenin ikinci fıkrası tekrar değiştirilmiştir. "Banka, miktarı cari yıl genel bütçe masraf yekûnunun %5'ini geçmemek ve mali yıl sonunda kapatılmak kaydıyla hazineye kısa vadeli bir avans hesabına tatbik edilecek faiz oranı, hazine ile banka arasında kararlaştırılır."²² Bu hüküm 21.4.1965 Sayılı Kanunla değiştirilmiştir. Hazinenin Merkez Bankasından alabileceği avans miktarı % 10'a çıkartılmıştır. Bunun

²² 14 Ocak 1970 Tarih ve 1211 Sayılı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu, Baş Hukuk İşleri Müşavirliği ve Hukuk İşleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1988, md.34.

gerekçesi ise devlet bütçesinin diğer araçlarla birlikte ekonomik durgunluk koşullarında ekonomik canlanmayı sağlamak için etkin bir araç olduğu ve %15'lik hazineye açılacak kısa vadeli avansın yetersizliği ve hazinenin ödemelerini zamanında yapamadığıdır. Avansa uygulanacak faiz oranı Merkez Bankası ve Maliye Bakanlığı arasında günün ekonomik koşullarına göre ayarlanacaktır. Mali yıl sonunda avans hesabının kapatılması hükmü de kaldırılmıştır.

1715 Sayılı Kanun yürürlükte kaldığı süre içerisinde birçok değişiklik geçirmiştir. Değişikliklerin yönü ise kamuya daha fazla kredi verilmesi şeklindedir. 1715 Sayılı Kanun kalkınma için gerekli olan bir para politikası yürütmeye elverişli olmadığı gerekçesiyle kaldırılarak yerine 26 Ocak 1970 tarih, 1211 Sayılı Merkez Bankası Kanunu getirilmiştir. Bu kanunla Merkez Bankası, yeni yetki ve görevler üstlenmiştir. Bankanın temel görevleri, para politikasının düzenlenmesi, paranın istikrarının sağlanması, para basımı ve ihracıdır.

1986 yılında açık piyasa işlemlerinin yürütülebilmesi gibi yeni ihtiyaçları karşılayabilmek için, 1211 Sayılı Merkez Bankası Kanununun 3291 Sayılı Kanun ile değiştirilen şekli, Merkez Bankasına yeni görev ve yetkiler vermiştir.

5.3. Bankanın Temel Görev ve Yetkileri

Merkez Bankası ulusal ekonominin üretim faaliyetini finanse eden mali sistemin merkezinde yer alan önemli bir kuruluştur. Ekonomideki ödemelerin düzenli bir biçimde yürütülmesi için gerekli olan likiditeyi ekonomiye sunan Merkez Bankası, para politikasının yürütülmesindeki birimlerin ihtiyacı olan likiditenin sistemde bir likidite fazlası veya sıkışıklığı yaratılmadan ekonomiye sunulmasının güçlülüğünden kaynaklanmaktadır. Bankanın ekonomideki

likiditeyi düzenlemekteki amacı ise, hükümetle işbirliği yaparak, ulusal paranın iç ve dış değerini korumaktır. Türkiye ekonomisinin gelişim süreci içinde banka, öncelikli sektörlerin desteklenmesi ve ihracatın finansmanı gibi büyüme ve istihdam öncelikli görevlerde üstlenmiştir.²³

Bankanın temel görev ve yetkileri 1211 Sayılı Kanunun dördüncü maddesinde belirtilmiştir.

“1- Bankanın temel görevleri bu Kanun hükümlerine göre ve ekonomik gelişmeye yardım etmek amacıyla;

a. Para ve kredi politikasını, kalkınma planları ve yıllık programlar göz önünde bulundurularak ekonominin gereklerine göre ve fiyat istikrarını sağlayacak bir tarzda yürütmek;

b. Hükümetle müştereken milli paranın iç ve dış değerini korumak amaçlarıyla gerekli tedbirleri almak ;

c. Milli paranın hacim ve tedavülünü, bu Kanun gereğince düzenlemek ;

d. Bankalara kredi verme işlerini bu Kanunda belirtilen esas ve sınırlar içinde yürütmek;

e. Para arzını ve ekonominin likiditesini düzenlemek amacıyla açık piyasa işlemleri yapmak;

f. Mevduat vade ve türleri ile mevduatta vade müddetlerini ve bunların yürürlük zamanlarını tayin etmek ;

²³ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası 1932-1995, a.g.e., s.10.

g. Milli para ile altın ve yabancı paralar arasındaki muadeleti Hükümetçe belirlenecek esaslar dairesinde tayin etmek ;

h. İlgili mevzuat ve Hükümetçe alınacak kararlar çerçevesinde altın ve döviz rezervlerini, ülke ekonomik menfaatlerine uygun şekilde yönetmek ;

ı. Hükümetçe alınacak kararlar çerçevesinde borsada döviz ve kıymetli madenler üzerinde işlem yapmak ;

j. Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonunu idare ve temsil etmektir.

2- Bankanın temel yetkileri:

a. Türkiye'de banknot ihracı imtiyazı tek elden Bankaya aittir.

b. Banka, para-kredi konularında karar alma ve bu Kanunla kendisine verilen yetkiler çerçevesinde Hükümete öneride bulunma yetkisine haizdir.

c. Banka, kredi işlemlerinde uygulanacağı reeskont, iskonto ve faiz oranlarını, Hükümetçe izlenen ekonomik politikaları da göz önünde bulundurarak tespit eder.

d. Banka meri mevzuatla kendisine verilen yetki ve görev alanına giren hususlara ilişkin yapmış olduğu her türlü düzenlemelerle bankaların uygun hareket edip etmediklerini denetleme yetkisine haizdir.

3- Bankanın başlıca müşavirlik görevleri:

a. Hükümete, gerektiğinde, para ve krediye ilişkin tedbirlerin alınması hususunda bu Kanunla kendisine verilen yetkiler çerçevesinde görüş vermek.

b. Bankalar Kanununun uygulanması ile veya genel olarak bankacılık ve kredi mevzuatları ile ilgili hususlarda Hükümetçe istenecek istişari mütalaaları verir.

c. Bankalar ve diğer mali kurumlarla ilgili kuruluş izinleri ve bunlardan, tasfiyeleri hususunda karar alma yetkisi Hükümete ait olanların tasfiyeleri hakkında karara varılmadan önce Bankanın mütalaası alınır.

Banka bu Kanunla kendisine verilen yetkileri kendi sorumluluğu altında müstakil olarak kullanır.”²⁴

5.4. Bankanın Teşkilat ve Organları

Bankanın teşkilatı, hissedarlar genel kurulu, banka meclisi, başkanlık, denetleme kurulu, banka meclisi, başkanlık, denetleme kurulu, yönetim komitesi, merkez ve şubeler iskonto komiteleri ve şubelerden oluşmaktadır.

Bankanın hissedarlar genel kurulunu pay sahipleri defterinde yazılı olan hissedarlar oluşturmaktadır. Her on hisseye sahip olan veya bu miktarda hisseyi temsil eden kimse bir oya sahip bulunmaktadır. Pay sahipleri %51 hisseyle (A) sınıfı hisse senetlerine sahip olan hazine, (B) sınıfı hisse senetlerine sahip olan Türkiye'de faaliyette bulunan milli bankalar, (C) sınıfı en çok 15.000 adet hisse senedine sahip olabilen milli bankalar dışındaki bankalarla, imtiyazlı şirketler ve (D) sınıfı hisse senedine sahip olan Türk ticaret kuruluşları ve Türk vatandaşı olan gerçek ve tüzel kişilerdir.

Genel kurulun görev ve yetkileri arasında banka meclisi tarafından verilen yıllık rapor ve denetleme kurulu raporunun incelenmesi, bankanın bilanço, kar ve zarar hesaplarının incelenmesi ve karara bağlanması, banka meclisi üyelerinin ve denetleme kurulunun ibrası, sermaye artırılması, esas mukavelede değişiklik yapılması, bankanın tasfiyesi hakkında karar verilmesi bulunmaktadır.

²⁴ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu, Ankara, Mayıs 1994, md.4.

Banka meclisi bankanın karar organı olarak görev yapmaktadır. Banka meclisi, başkan ile genel kurulca seçilecek altı üyeden oluşur. 1211 Sayılı Kanunun 20. maddesine göre; “Banka meclisi üyelerinin görev süresi üç yıldır. Her yıl meclis üyelerinin üçte biri yenilenir. Birinci ve ikinci yıl sonunda Banka meclisinden ayrılacak üyeler ad çekme ile tespit edilir. Süreleri biten üyelerin yeniden seçilmeleri caizdir.”²⁵

Banka meclisi üyelerin en az üçte ikisinin katılımıyla toplanır ve mevcut üyelerin çoğunluğu ile karar verir. Oyların eşitliği halinde, başkanın katıldığı tarafın teklifi kabul edilmiş sayılır.²⁶ Yukarıda belirttiğimiz gibi banka meclisi altı üyeden oluşmaktadır. Banka meclisi üyelerin en az üçte ikisinin katılımıyla yani dört üye ile toplanır ve üyelerin çoğunluğu ile karar verir. Oyların eşitliği halinde başkanın görüşüne katıldığı tarafın teklifi kabul edilir.

Başkan, Bakanlar Kurulu kararıyla beş yıllık bir dönem için atanır. Bu sürenin sonunda yeniden atanabilir. Başkan en yüksek yürütme amiri olarak bankayı idare eder. Başkanın başkanlık edemediği hallerde, tayin edeceği başkan yardımcısı yönetim komitesine başkanlık eder. Başkan bankayı yurt içinde ve yurt dışında temsil eder.

Başkanın yetkileri ise 1211 Sayılı Kanunun 26. maddesine göre şöyledir :

“1. Banka Kanunu hükümlerinin ve banka meclisi tarafından alınacak kararların yürütülmesini sağlamak,

²⁵ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu, Ankara, Mayıs 1994, md.20.

²⁶ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu, Ankara, Mayıs 1994, md.21.

2. 1211 Sayılı Merkez Bankası Kanunuyla bankaya verilen görevlerin ifası için uygun bulacağı tedbirleri almak ve gerekli göreceği hallerde, bunlar hakkında Banka Meclisine tekliflerde bulunmaktır.

Banka meclisi kararlarına muhalefeti halinde başkan, kararın icrasını tehir ve müteakip toplantıda yeniden müzakeresini talep edebilir. Acele hallerde banka meclisi, başkanın daveti üzerine toplanarak, ihtilaf konusu olan işi tekrar görüşür. Başkan ile banka meclisi arasında mutabakat hasıl olmadığı takdirde, başbakan hakemlik eder.”²⁷

Yönetim komitesi, başkanın başkanlığı altında toplanır ve başkanlıktan sonra gelen karar ve icra organıdır. Başkanın başkanlık edemediği hallerde tayin edeceği başkan yardımcısı yönetim komitesine başkanlık eder. Yönetim komitesinin görevleri arasında, başkanca gerekli görülen hallerde banka meclisi kararına bağlanacak hususları önceden inceleyerek banka meclisine yapılacak teklifleri hazırlamak, bankanın idare, teşkilat ve hizmetlerine ilişkin yönetmelikleri hazırlamak, yönetmeliklerle yönetim komitesinin kararına bırakılan hususlarda karar almak, banka işlemlerinde koordinasyonu sağlamak gibi görevler bulunmaktadır. Yönetim komitesi kararları, tam üye sayısının çoğunluğu ile alınır. Eğer oylarda eşitlik varsa, başkanın katıldığı tarafın görüşü kabul edilir.

Merkez ve şubeler iskonto komiteleri, özellikle kredi işlemleriyle uğraşmaktadırlar. Merkez iskonto komitesi, başkanının başkanlığı altında banka meclisinin seçeceği iki üyeye birlikte ilgili başkan yardımcısından oluşmaktadır.

²⁷ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu, Ankara, Mayıs 1994, md.26.

Bu komite, bankanın kredi işlemlerinde uygulayacağı reeskont, iskonto ve faiz oranları hakkında banka meclisine teklifte bulunur ve banka meclisince verilecek yetkiler çerçevesinde kredi işlemlerini inceler ve düzenler.

Şubeler iskonto komitesi, şube müdürünün başkanlığında, yönetmelikle belirlenecek görevlilerden kurulmaktadır. Komite banka meclisinde kabul edilecek iskonto, reeskont ve avans yönetmeliği ve başkanlıkça verilecek talimatlar doğrultusunda kredi işlemlerini yürütmekle görevlidir.

1211 Sayılı Kanununun 31. maddesine göre; “Bankanın merkez ve şubeleri ve banknot matbaası teşkilatı ve görevleri ile bu şubeler ve banknot matbaası yönetim komitelerinin kuruluş ve görevleri yönetmeliklerle tespit olunur.”²⁸ denmektedir. Şubeler gerekli görülen yerlerde banka meclisi kararı ile açılmaktadır. Şubelerde işlemlerin hacmi ve önemine göre bir müdür onun yönetimi altında bir veya iki müdür yardımcısı bulunmaktadır.

5.5. Bankanın Kredi Kontrol Araçları

Bankanın kredi kontrol araçlarını, şu şekilde anlatabiliriz.

5.5.1. Banknot İhracı

1211 Sayılı T.C. Merkez Bankası Kanununun birinci maddesinde şöyle denmektedir. “Türkiye’de banknot ihracı imtiyazına münhasıran sahip ve bu kanunda yazılı görev ve yetkileri haiz olmak üzere Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ünvanı altında anonim şirket olarak bir banka kurulmuştur.”²⁹ Bu maddede banknot çıkarma imtiyazının Merkez Bankasına ait olduğu belirtilirken,

²⁸ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu, Ankara, Mayıs 1994, md.31.

²⁹ 14 Ocak 1970 Tarih ve 1211 Sayılı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu, Baş Hukuk İşleri Müşavirliği ve Hukuk İşleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1988, md.1.

yine aynı Kanunun 36. maddesinde bankanın ihraç edeceği banknotların tedavülünün zorunlu olduğu ve sınırsız ödeme gücüne sahip olduğu ifade edilmektedir. Ancak bankanın banknot ihracı 1211 Sayılı Kanunun 45, 46, 48, 50, 51, 52, 53'üncü maddelerle sınırlanmıştır. Bu maddelere göre; T.C. Merkez Bankası;

i. Bankalar tarafından tevdi edilecek ticaret senet ve vesikaların reeskontu karşılığında,

ii. Banka Meclisince belirlenecek esas ve şartlara göre bankalarca tevdi edilecek vadelerine en çok sekiz yıl kalmış orta vadeli senetler karşılığında,

iii. Devlet tahvili ve borsada kayıtlı tahviller karşılığında.

iv. Cari yıl bütçe ödenekleri toplamının, bir önceki mali yıl genel bütçe ödenekleri toplamını aşan tutarının %12'sini geçmemek üzere hazineye açacağı kısa vadeli avans karşılığında,

v. İktisadi devlet teşekkülleri ile iktisadi alanda faaliyet gösteren katma bütçeli idarelerin hammadde ve mahsul alımı ile ilgili mevsimlik ihtiyaçları için düzenleyecekleri bonoları veya hazine kefaletini haiz bonoları karşılığında,

vi. Açık piyasa işlemleriyle ilgili olarak satın alacağı ticari senet ve vesikalar, devlet tahvilleri borsada kayıtlı tahviller ve sermaye piyasası kurulunca ihraç izni verilen borç senetleri banka mevduat sertifikaları, gelir ortaklığı senetleri, kar-zarar ortaklığı belgeleri karşılığında,

vii. Banka satın alacağı ve ithal edeceği altın, vadeli vadesiz her çeşit döviz ve muhabir bankalara kredi karşılığında, banknot ihraç edebilmektedir.

5.5.2. Reeskont ve Faiz Oranları

T.C. Merkez Bankası iskonto politikası ile bankaların ödünç para verme işlerinde uyguladıkları faiz oranları Merkez Bankasının bankalara verdiği kredilerin, bankalara maliyeti arasındaki marjı daraltmak ya da artırmak suretiyle bankaların kredi talebini etkilemeye çalışır. Ayrıca reeskont oranları ile limitlerini farklılaştırmak suretiyle Merkez Bankası kaynakları ile finansmanın belli sektörlere yöneltilmesine çalışır.³⁰

1211 Sayılı Kanunun 4. maddesine göre banka kendi işlemlerinde uygulayacağı reeskont, iskonto ve faiz oranlarını hükümetçe izlenen ekonomik politikaları da göz önünde bulundurarak tespit eder. Merkez Bankasının tespit ettiği bu oran, bankaların müşterilerine uyguladıkları faiz oranının altında bulunmaktadır. 1211 Sayılı Kanunun 40. maddesine göre banka kredi işlemlerinde ve mevduat kabulünde alınacak ve verilecek azami faiz oranları ile temin edilecek diğer menfaatlerin ve tahsil olunacak diğer masrafların nitelik ve azami sınırlarının tespitine, bunların kısmen veya tamamen serbest bırakılmasına ve yürürlük zamanlarının tespitine ilişkin olarak başbakanlığa önerilerde bulunur. Bankanın yapmış olduğu öneri Yüksek Planlama Kurulunun da görüşü alınarak, Bakanlar Kurulunun kararıyla yürürlüğe girmektedir. Böylece faiz oranlarının sınırı çizilmiş olmaktadır.

5.5.3. Açık Piyasa İşlemleri

1930 tarih ve 1715 Sayılı Kanunla T.C. Merkez Bankası para arzını ve kredi hacmini düzenlemek bakımından açık piyasa işlemlerinden yeterince

³⁰ ZARAKOLU. a.g.e., s.105.

yararlanamıyordu. Çünkü 34. maddede Merkez Bankasının yetkisi sınırlıydı. Merkez Bankasına borsada kayıtlı devlet tahvillerini, ödenmiş sermayesi en az 4 milyon lira olan milli bankaların tahvillerini alıp satabilecekti. Tahvillerin alım satım sınırı ise, bankanın ödenmiş sermayesi ile ihtiyat akçeleri toplamının %50'sini geçemeyecekti. Bu nedenle T.C. Merkez Bankasının açık piyasa işlemleri yaparak ekonomiye etkide bulunması sınırlıydı. Ancak 1970 tarih, 1211 Sayılı T.C. Merkez Bankası Kanunu ile Merkez Bankasına açık piyasa işlemleri ve kredi düzenlemeleri yapma imkanı sağlanmaya çalışılmıştır. 1211 Sayılı Kanunun gerekçesinde açık piyasa işlemleri ile ilgili olarak şunlar ifade edilmektedir. “Malum olduğu üzere, hükümetler ve emisyon müesseseleri, ekonominin ihtiyacı olan iştirah gücünün hacmini, muhtelif mekanizmaların istimali suretiyle ayarlamaktadırlar. Bu mekanizmalardan başlıcaları, mevduat karşılıkları ve disponibiliteler oranlarının ayarlanması devlet harcamalarının seyri, iskonto faizi politikası ve reeskont muameleleridir. Halen Merkez Bankamızın tedavül hacminin ayarlanmasında kullandığı vasıtalar iskonto faizi politikası ve reeskont muameleleridir. Ancak bu vasıtalar, ağır işleyen bir sistemdir. Zaman zaman, piyasada ekonomi içi veya dışı etkenlerle likidite darlığı veya bolluğu hissedilmektedir. Bu gibi durumların ekonomimize fazla tahribat yapmadan giderilebilmesi Merkez Bankasının elinde, piyasaya süratle müdahale edebilecek, gerektiğinde piyasaya acele iştirah gücü zerk edilecek veya piyasada bulunan likidite fazlasını süratle massedebilecek vasıtaların bulunmasına bağlıdır. Reeskont mekanizması, yukarıda da işaret edildiği üzere ağır işleyen bir sistem olduğundan ileri batı memleketlerinde olduğu gibi, Merkez Bankamızın da ihtiyaç

vukuunda açık piyasa (open market) işlemleri yapma yetkisi ile teçhizi gerekmektedir.”³¹

Merkez Bankasına verilen yetkiyle, banka reeskonta kabul ettiği vadelerinin bitmesine en çok 120 gün kalmış ticari senetlerle, sanayi ve maden işleriyle uğraşan gerçek ve tüzel kişi işletmelerinin vadelerinin bitmesine en çok 9 ay kalmış senetlerini, devlet iç istikraz, kamu idare ve kuruluşları tahvilleri ile ödenmiş sermayeleri en az 10 milyon lira olan anonim şirketlerin borsada kayıtlı tahvillerini alıp satabilecektir. Ancak piyasa işlemlerinin hacmi genişletilerek, Merkez Bankasının ödenmiş sermayesi ve ihtiyat akçeleri toplamının beş katına çıkartılmıştır.

Ancak 28.5.1986 tarih 3291 Sayılı Kanunla açık piyasa işlemlerine yeni bir düzenleme getirilmiştir. Buna göre T.C. Merkez Bankası; i) reeskonta kabul ettiği vadesine en çok 120 gün kalmış ticari senetleri, sanayi ve maden işleriyle uğraşan işletmelerin ve küçük sanat erbabı, esnaf ve esnaf teşekküllerinin kredi ihtiyaçlarını karşılamakla, kanunla görevlendirilmiş bulunan bankalar tarafından tevdi olunacak senetlerinin vadesinin bitimine en çok 9 ay kalmış senetlerini ve vadesi 9 ayı aşmayan tarım senetlerini, ii) her türlü devlet iç borçlanma senetlerini kamu idare ve kuruluşları tahvillerini, iii) ödenmiş sermayesi en az 500 milyon TL. olan anonim şirketlerin borsada kayıtlı tahvillerini ve sermaye piyasası kurulunca ihraç izni verilen borç senetlerini, iv) banka mevduat sertifikalarını, v) vadelerine en çok 120 gün kalmış gelir ortaklığı belgelerini alıp satmaya yetkilidir.

³¹ 14 Ocak 1970 Tarih ve 1211 Sayılı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu, Baş Hukuk İşleri Müşavirliği ve Hukuk İşleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1988, s.98.

5.5.4. Kanuni Karşılıklar

Kanuni karşılıklar uygulaması 1930'larda mevduatı koruma amacıyla başlatılmıştır. Günümüzde karşılıklar 1211 Sayılı Kanunun 40. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre, “Bankaların taahhütlerine karşı bulunduracakları umumi disponibilitenin nitelik ve oranı gerektiğinde Bankaca tespit edilir. Bankalar umumi disponibiliteden başka banka nezdinde açılacak hususi bloke birer hesapta nakden munzam karşılık tesis etmekle mükelleftirler.”³²

Munzam karşılıklara gerekli görünmesi halinde uygulanacak faiz oranları ile bu karşılıklara ilişkin diğer esas ve şartlar bankaca belirlenir.

Bankalar, bankaca tespit edilecek esaslara göre düzenleyecekleri cetvellere göre mevduatlarında meydana gelen artışa tekabül eden karşılıkları yine banka belirlenecek süreler içinde bankadaki hesaba yatırmak zorundadırlar.

Banka mevduatı olağanüstü çekilmekte olan bir bankanın talebi halinde, mevduat cetvellerinin verilmesini beklemeksizin azalmaya tekabül eden karşılığı iade eder. Banka olağanüstü mevduat çekilişi hallerinin neler olduğu ve karşılık iade esaslarını belirler. Banka, munzam karşılık oranlarını müddetinde tesis etmeyen veya noksan tesis eden bankalara eksik kısım üzerinden tespit edeceği bir nispette, dispoñibilite oranını eksik tesis eden bankalara eksik tesis olunan dispoñibilite değerler üzerinden, bu hususta belirleyeceği esas ve şartlara göre cezai faiz tahakkuk ettirir.³³

³² Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu, Ankara, Mayıs 1994.

³³ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu, Ankara, Mayıs 1994, md.40.

Cezai faiz alacaklarının tahsilinde 6183 Sayılı Amme Alacaklarını Tahsili Usulü Hakkında Kanunun hükümleri uygulanmaktadır.

5.6. Hazine ve Kamu Kuruluşlarıyla İşlemler

Merkez Bankası, hükümetin mali ve ekonomik danışma organıdır. Para ve kredi politikasıyla ilgili olarak hükümetçe incelenmesi istenilen konularda görüş bildirir. Yurt dışında mali ajanlığını yapar. Banka hükümetin hazinedarı olarak devletin yurt içinde ve yurt dışında tahsilat ve ödemelerini ücretsiz olarak yapmaktadır. Hazine ve katma bütçeli idareler, özel idareler ve belediyelere ait paraların Merkez Bankasına, Merkez Bankası olmayan yerlerde muhabir bankaya yatırılması zorunludur.

Merkez Bankası hazineye ve kamu müesseselerine gerektiğinde kredi açabilmektedir. Hazine mali yıl içerisinde harcamalarda bulunurken bazı aylarda gelir yetersizliği ile karşılaşabilir. Bu gibi durumlarda hazine Merkez Bankasına kısa vadeli avans için başvurabilir. Daha sonra gelirleri tahsil ettiğinde Merkez Bankasından aldığı avans hesabını kapatır. Merkez Bankasının hazineye açacağı kısa vadeli avans miktarı 1211 Sayılı Kanunun 50. maddesinde alınabilecek azami avans cari yıl bütçe ödenekleri toplamının % 15'i olarak belirlenmiştir. Avans hesabına uygulanacak faiz oranı ekonomik durum göz önünde tutularak Maliye Bakanlığı ile banka arasında kararlaştırılır.

Bu kanun hükümleri 2.4.1994 tarih ve 3985 Sayılı Kanun ile değiştirilmiştir. Ve bu kanunun 50. maddesinde "Banka, her yıl cari genel bütçe ödenekleri toplamının bir önceki mali yıl genel bütçe ödenekleri toplamının, bir

önceki mali yıl bütçe ödenekleri toplamını aşan tutarının % 12'sini geçmemek üzere hazineye kısa vadeli bir avans hesabı açar. Bu oran 1996 yılı için % 10, 1997 yılı için %6, 1998 yılı ve müteakip yıllar için %3'tür. Bu avans hesabı için uygulanacak faiz oranı Başbakanlıkla banka arasında karara bağlanacaktır.”³⁴ hükmü yer almaktadır.

Banka kamu müesseslerine kredi verebilmektedir. Krediler belirli amaçlar için verilmektedir. İktisadi devlet teşekküllerine ve iktisadi alanda faaliyet gösteren katma bütçeli idarelerin hammadde ve mahsul alımı ile ilgili mevsimlik ihtiyaçları için düzenleyecekleri en çok 9 ay vadeli bonoları veya hazine kefaletini haiz bonolarını iskonto eder veya avans hesabı açabilir. Avans miktarı hazineye açılacak kısa vadeli avans miktarının yarısını aşmamaktadır. Hazine bonolarının azami oranlar, bunlara uygulanacak iskonto ve faiz oranlarına banka meclisi karar vermektedir.

³⁴ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu, Ankara, Mayıs 1994, md.50.

İKİNCİ BÖLÜM

YABANCI ÜLKELERDE

MERKEZ BANKACILIĞININ GELİŞİMİ

1. Amerika Birleşik Devletlerin’de Merkez Bankacılığının Gelişimi

Federal Reserve System (FED) sırasıyla, daha güvenilir, daha esnek bankacılık ve para sistemi gereksinimlerini karşılamak için Federal Reserve Yasasıyla 1913’de Kongreden geçirilerek kurulmuştur. Yaklaşık bir yüzyıl önce Federal Reserve’ün kuruluşu dönemsel mali krizler büyük sayılı bankaların ortakları ile birlikte iflası ve genel ekonominin daralması sonucundadır. 1907 krizinden bir yıl sonra, böyle krizlere karşılık bir kuruluşun meydana getirilmesi için birçok teklifte bulunuldu ve krizlerin nedenlerini ve çözümlerini araştıran bir komisyon oluşturuldu.

Komisyon, 1912 yılında vardığı sonuçları açıkladı ve bir merkez bankası teşkilâtının kurulması gerektiği yönünde görüş bildirdi. Bu açıklamayı izleyen

1913 yılı Aralık ayında Federal Reserve System'in doğuşunu sağlayan "Federal Reserve Act" Kongreden geçti ve Başkan W.Wilson tarafından imzalanarak yürürlüğe girdi.³⁵

Kanunun girişinde amaç: "Federal Reserve Bankalarının kuruluşuna imkan verme, ticari kıymetli kağıtların reeskontu, bankacılığın denetim, para arzı ve genel olarak politikasının ayarlanması ve diğer gayeler" şeklinde belirtilmekteydi.³⁶ Amerika Birleşik Devletleri Merkez Bankasının doğuşu kısaca bu şekilde özetlenebilir.

1.1. Bankanın Yapısı

Bankanın yapısı Board of Governors, Federal Açık Piyasa Komitesi ve 12 bölgenin Federal Reserve Bankaları olmak üzere üç ana elemandan oluşmaktadır. Federal Reserve teşkilatının başı Washington'daki Board of Governörs'(yönetim kurulu)dur. Yönetim kurulunun ana görevi para politikasını saptamaktır. Buna ek olarak kurul çeşitli bankacılık kuruluşlarının etkinlikleri ve Federal Reserve Bankaları faaliyetleri üzerinde geniş denetleyici ve düzenleyici sorumluluklar taşımaktadır.

Yönetim kurulu federal hükümetin üyesidir. Birleşik Devletler Başkanı tarafından atanan ve senato tarafından onaylanan yedi üyeden oluşmaktadır. Kurul üyeliğinin süresi 14 yıldır. Üyelik süresini dolduran bir üye tekrar atanamaz. Yönetim kurulu başkanı ve başkan yardımcısı, üyeler arasından A.B.D. Başkanı

³⁵ OKTAV, Ömer. "A.B.D.'de Merkez Bankası İşlevini Gören Federal Reserve System'in Doğuşu ve Yapısı", Banka ve Ekonomik Yorumlar, 1988, S:6, s.58.

³⁶ TOPÇUOĞLU, A. Nadir. "Amerika Birleşik Devletleri Federal Reserv Sisteminin Yapısı," Maliye Dergisi, Temmuz-Ağustos 1980, S.46, s.109.

tarafından dört yıllık bir dönem için atanır. Başkan ve başkan yardımcısı kurul üyeleriyle birlikte görev süreleri sona erinceye kadar tekrar atanabilirler. Bu atamalar Senatonun onayına tabidir. Yönetim kurulu üyeleri sistemin açık piyasa işlemlerini dolayısıyla para politikasının akışını idare etmektedir.³⁷

Yönetim kurulu Federal Reserve Bankalarının iskonto oranı faaliyetlerini inceler ve onaylar. Bu bankalardaki iskonto idaresini kapsayan düzenlemeler yapar. Kurul aynı zamanda, yasa tarafından belirlenen sınırlar içerisinde kredi kuruluşlarının belli rezerv oranlarını değiştirmek yetkisinden yararlanarak, yasal karşılık oranlarını bir para politikası aracı olarak kullanır.

Kurul, 12 Federal Reserve Bankasının faaliyetleri üzerinde geniş denetleyici yetkilere sahiptir. Bu yetki, bu bankaların kredi kuruluşlarına hizmet ve faaliyetlerinin ve bunların incelenmesinin gözetimi ve belli bankacılık kuruluşlarının denetlenmesini içermektedir. Her banka bütçesini onaylanmak üzere yönetim kuruluna sunar. Belli masraflar (banka binalarının inşası veya binalarda yapılan büyük değişiklikler ve banka başkanlarının veya yardımcılarının maaşları gibi) kurulun özel onayına tabidir. Kurul, her Federal Reserve Bankası başkanı ve yardımcısının atamalarını onaylar.

Kurulun ekonomik durum ve sistemin para ve kredi gelişmesine ilişkin hedefleri hakkında yılda iki kez hazırladığı özel raporlar ve kendi faaliyetlerine ilişkin yılda bir kez hazırladığı raporlar dahil olmak üzere kongreye bir dizi rapor sunması gerekmektedir. Kurul aynı zamanda aylık Federal Reserve Bulletin gibi

³⁷ Federal Reserve System Purposes, Functions, Federal Reserve System, Washington, December 1984, s.4.

çeşitli yayınlar yoluyla sistemin faaliyetleri hakkında ayrıntılı istatistiki ve diğer bilgileri sağlar.

Açık piyasa işlemleri, milli para politikasını uygulamak için Federal Reserv"ün kullandığı temel araçtır. Federal açık piyasa komitesi, her biri bir oy hakkı olan yedi kurul üyesinden, buna ek olarak aynı anda yalnızca beş tanesinin oy kullanabildiği 12 kişilik eyalet Federal Reserve Bank başkanlarından oluşur New York Federal Reserve Bank başkanı daimi oy hakkına sahiptir. Kalan dört oy hakkı bir yıllık dönemler itibariyle diğer başkanlar arasında rotasyon yöntemiyle paylaşılır. Söz konusu 12'ler başkan tarafından seçilmezler Fakat FED (Federal Reserv System)governörlerinin de uygun görmesiyle kendi bankalarının yönetim kurullarınca seçilirler.³⁸

Komitenin görevi FED'in açık piyasa politikalarını saptamaktır. Komite yıllık olarak toplantı programı hazırlar. Washington'daki komite bürolarında yapılacak düzenli sekiz toplantı programı saptar. Toplantılarda geçmişte izlenen para politikaları ve uygulanması öngörülen para politikaları tartışılır.

Federal Reserve Sisteminin diğer işlevleri Boston, New York, Philadelphia, Cleveland, Richmond, Atlanta, Chicago, St. Louis, Minneapolis, Kansas City, Dallas ve San Francisco'da bulunan on iki Federal Reserve ağı ile yerine getirilir. Reserve bankalarının yirmi beş başka şehirde kurulmuş şubeleri bulunmaktadır. Kurulun Washington'daki büroları merkez bürodur.

³⁸ BİLEN, Gülhan. "Amerika ve Japonya Merkez Bankaları", Türkiye Kalkınma Bankası Yayını, Ekim 1992, S.41, s8.

Her Reserve Bankasının dokuz dış yöneticiden oluşan kendi kurulu vardır. Yasayla belirlendiği üzere, üye bankaları temsil eden üç A sınıfı yönetici ve halkı temsil eden üç B sınıfı yönetici her Federal Reserve bölgesindeki üye bankalarca seçilirler. Yönetim kurulu yine halkı temsil eden üç C sınıfı yönetici atar ve bu üç kişiden birini banka kurulunun başkanı ve diğer birini başkan yardımcısı olarak atar. Ne bir B veya C sınıfı yöneticisi bir bankanın memuru, müdürü veya çalışanı olabilir, ne de C sınıfı yöneticileri bir bankanın hissedarı olabilirler. Bir Reserve Bankasının her şubesinin beş veya yedi üyeden oluşan kendi yönetim kurulu vardır. Çoğunluğu, merkez büro yöneticilerince diğerleri de yönetim kurulu tarafından atanır.

Her Reserve Bankasının yöneticileri, yönetim kurulunun tam denetimine tabi bankaların faaliyetlerini denetler.

FED'e üye bankalar tüm ticari mevduatın %80'ini barındırmaktadır. Milli bankaların yasa gereği, sistemin üyesi olmaları gerekmektedir. Bu bankalar yönetim kurulu tarafından belirlenen şartları yerine getirdikleri takdirde sisteme üye olabilirler.

1980 yılı Kredi Kuruluşları Dereğülasyon ve Para Kontrolü Yasası, tüm kredi kuruluşlarını FED'in rezerv şartlarına tabi kılmaktadır.

FED karmaşık ve değışik yükümlülüklerin altından kalkabilmesinde yardımcı olması için, sistem, danışma çalışma komitelerinden yararlanır. Federal Reserve Yasası her Federal Reserve bölgesinin bir üyenin temsil ettiği federal danışma konseyini gerekli kılmaktadır. Her Reserve Bankasının yönetim kurulu,

bir yıl için genellikle bölgedeki ileri gelen bir bankacıyı konsey üyesi olarak seçer. Yasa uyarınca konseyin yılda en az dört kez Washington'da toplanması gerekmektedir. Konsey yönetim kurulu ile birlikte, ekonomi ve bankacılık alanlarındaki gelişmeler konusunda görüşür ve Federal Reserve Sisteminin faaliyetleri hakkında tavsiyelerde bulunur. Diğer yasal danışma grubu ise, genellikle yönetim kurulu ile yılda dört kez toplanan tüketici danışma konseyidir. Konseyin otuz üyesi vardır. Üyelerin bazıları mali endüstri ve tüketicilerin çıkarlarını temsil eder. Bazıları da tüketici konusunda akademik ve yasal uzmanlardır.

Federal Reserve Bankaları gelirlerinin giderlerden sonra kalan net kazançlarının %95'i kadarını hazineye aktarmaktadırlar. Bir Reserve Bankası varlıklarını paraya çevirdiği takdirde sermaye fazlası tüm yükümlülükler yerine getirildikten sonra ABD hükümetinin malı olmaktadır.

Birleşik Devletler Merkez Bankasının bağımsız bir merkez olduğu sık sık ifade edilir. Bu şu anlamda doğrudur: "Federal Reservün kararları başkan veya hükümetin yürütme kolunda görevlendirdiği kişilerden biri tarafından onaylanmak zorunda değildir Fakat Federal Reserve, kongreye dolayısıyla tüm halka, politikaları hakkında bilgi verecektir. Federal Reserve Sistemini idare eden kurula yapılan tüm atamalar, üyeler arasından başkan ve başkan yardımcısının seçimi dahil, devlet başkanı tarafından ve senatonun rızası ile yapılır. Bu koşullar altında ise Federal Reserve hükümetin saptadığı tüm ekonomik ve mali politika hedefleri çerçevesinde çalıştığı için, sistemi "hükümet içinde bağımsız" olarak nitelendirmek daha doğru olacaktır.³⁹

³⁹ Federal Reserve System Purposes, Functions, a.g.e., s.2.

Sorumluluklarını yerine getirirken Federal Reserve hükümet içinde politika oluşturan diğer gruplarla sürekli ilişki içerisinde. Yönetim kurulu başkanı genellikle bu tür politika tartışmalarında Federal Reserve'ü temsil eder. Başkan, banka politikaları, ekonominin durumu, mali gelişmeler ve diğer konularda sistemin görüşleri hakkında kongrenin ilgili komitelerine rapor verir. Yılda iki kez para politikası hedeflerini, ekonominin performansına ilişkin beklentilerini parasal hedefler ile hükümetin ve kongrenin hedef ve politikaları arasındaki ilişkileri rapor eder. Başkan zaman zaman Birleşik Devletler Başkanı ile görüşür ve düzenli olarak da hazine müsteşarı ve ekonomi danışmanları konseyi başkanı ile bir araya gelir.

1.2. Bankanın Görev ve Sorumlulukları

Banka çeşitli menkul kıymetler karşılığında emisyonla gidebilmektedir. Bunlar altın, devlet tahvili, üye bankaların hisse senetleri gibi menkul kıymetlerdir. Federal Reserve Bankalarının da emisyonla yetkileri bulunmaktadır. Ancak emisyon miktarı konusunda FED belirleyicidir. FED sisteme üye olan bankaları ve ülkede faaliyette bulunan diğer bankaları kontrol etmektedir.

Sisteme üye olsun olmasın, çeşitli şartlara sahip tüm kredi kuruluşlarını reeskonta kabul etmektedir. Banka açık piyasa işlemleri yapabilir.

FED hükümetin mali danışmanıdır. Politikaları hakkında kongreye bilgi vermektedir.

1.3. Bankanın Para Politikası ve Para Politikası Araçları

Para politikası, kredi kuruluşlarının gelirlerini ve giderlerini ve böylece tüm para ve kredi koşullarını etkileyen Federal Reserve'ün aldığı önlemleri içerir.

Bu kuruluşların rezervlerini ihtiyat biçiminde veya farklı türdeki mevduatlarının belli oranlarına eşit olacak şekilde bir Federal Reserve Bankasında munzam karşılık olarak tutmaları gerekmektedir. Mevcut yasa uyarınca gerekli rezervlerin büyük bir kısmı sözleşme mevduatlarına karşılık olarak tutulur. FED bu oranları artırma veya eksiltmek suretiyle ekonomiye yön vermektedir. Aynı zamanda bankalara kısa vadeli kredi imkanı da sağlamaktadır. Bankalar ellerindeki çeşitli kağıtları FED'e reeskont ettirerek yada senet karşılığında avans sağlayabilirler. FED bu gibi işlemler için avans ve iskonto oranlarını ve kredi alacak kuruluşları belirlemektedir.⁴⁰

Federal Reserve, rezerv miktarını esas olarak para politikasının ana aracı olan açık piyasa işlemleri yolu ile etkiler. Fakat aynı zamanda iskonto oranında yapılan ayarlamalar ve duruma kanuni karşılık oranlarında yapılan değişiklikler yoluyla da hareket eder.

Açık piyasa işlemlerinde, FED hazine bonusu satım ve alımlarıyla bankacılık sistemine rezerv aktarır yada çeker. Açık piyasa işlemleri dinamik ve savunmacı olarak ikiye ayrılır. Dinamik işlemler uzun dönemde ekonominin hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla rezervleri etkilemeyi öngörür.

Yaygın olarak kullanılan açık piyasa işlemleri ise savunmacı olanlardır. Amacı rezerv arz ve talebinde kısa vadeli ve geçici etkileri yok etmektir. Sıkı para

⁴⁰ Federal Reserve System Purposes, Functions, a.g.e., s.13.

politikası izlendiği dönemlerde munzam karşılıklar ve reesront oranı artırılır. Açık piyasa işlemlerinde ise bankacılık sisteminde daha az rezerv tutmak için tahvil satışına gidilir. Bu üç araç birbirleriyle bağlantılı çalışır.⁴¹

Ayrıca FED bazı araçlarla da mülkiyeti etkilemeye çalışır. Bu araçlarla, kredi alan ve verenlerin maliyet yapıları etkilenecek, kredilerin yönü değiştirilmeye çalışılır. Bu gibi araçlar arasında G, T, U, Q, moral suation gibi düzenlemeler bulunmaktadır. Bunlar, hisse senedi ve çevrilebilir bono almak isteyen yatırımcıların en az ödemeleri gereken miktarlar ve ticari bankaların uyguladıkları faize belli bir tavan getirilmesi gibi düzenlemelerle para politikası uygulanmaya çalışılmaktadır.

2. Japonya'da Merkez Bankacılığının Gelişimi

Japon Merkez Bankası 1882 yılında bir devlet bankası olarak kurulmuştur. Banka yasası 1942 yılında tekrar düzenlenmiştir. Düzenleme çalışmaları 2. Dünya savaşı yıllarında olması, düzenlemeye de yansımıştır. Haziran 1949'da tekrar bir düzenleme yapılarak, yönetim kurulu oluşturulmuştur.

Japon Merkez Bankasının amacı, para arzını ve para piyasalarını düzenlemek, mali sistemin etkin bir biçimde işlemlerini sağlamak ve Japon Yeni'nin değerini korumaktır. Politikaları ve işlemleri ülkenin refahını arttırmaya ve istikrarlı bir biçimde ülkenin büyümesini sağlamaya yöneliktir.⁴²

⁴¹ T.C.M.B.Araştırma Tebliğleri, T.C.M.B Araştırma Genel Müdürlüğü, Ankara, Haziran 1995, s.395.

⁴² T.C.M.B.Araştırma Tebliğleri, a.g.e., s.420.

2.1. Bankanın Yapısı

Japon Merkez Bankası Yasasına göre üst düzey karar organı olan politika kurulu 7 üyeden oluşmaktadır. Bunlar; beş yıllık görev süresine ve oy hakkına sahip, değiştirilebilen başkan oy hakkına sahip, 4 yıllığına seçilen, her biri şehir bankacılığı, bölgesel bankacılık, ticaret yada tarım konusunda tecrübeli 4 üye ve biri maliye bakanlığından biride ekonomik planlama idaresinden oy hakkına sahip olmayan 2 üyedir. Başkan toplantıları yönetir, üyelerin görevlerine kendileri istemedikçe son verilmemektedir.

Yürütme kurulunu ise başkan, başkan yardımcısı ve uluslararası ilişkilerden sorumlu başkan yardımcısı (4 yıllık görev süresi vardır) ve marataku olarak da adlandırılan yönetici müdürden oluşmaktadır.

Başkan ve başkan yardımcısını hükümet atar. Uluslararası ilişkilerden sorumlu başkan yardımcısını ve yönetici müdürlerini başkanın önerdiği isimler arasından maliye bakanı atar.

Politika kurulunun verdiği kararlar ekonominin çeşitli sektörlerinden, hükümetten ve Japon Merkez Bankası'ndan gelen üyelerinin fikirleriyle belirlenir.

Başkan, bankanın farklı departmanlarınca oluşturulan sonrada yürütme kurulu tarafından tartışılıp şekillenen önerileri sunar. İki kurulunda üyesi olduğu için başkan bu iki yapı arasında önemli bir rol oynamaktadır. Yönetici müdürler ve kıdemli memurlar haftada iki kez toplanarak, politika kuruluna rapor verirler.

Japon Merkez Bankasının para piyasaları işlemlerinde ana yönlendirici, müdahale gerektiren faiz oranları sınırlarını belirleyen politika kuruludur. Araç

seçimi ve gerçek müdahale oranı da dahil, piyasa işlemlerini üstlenmiş olan kredi ve piyasa bölümüne aittir.⁴³

Yürürlükteki yasalara göre Japon Merkez Bankası, hükümetin oldukça geniş denetimi altındadır. Sadece özel etkinlik türlerine ilişkin ayrıntılı hükümler değil, Maliye Bakanı'nın müdürleri atama ve görevden uzaklaştırma yetkisi de dahil olmak üzere etkinlik ve denetleme konusunda da geniş yetkileri vardır. Bu durum söz konusu yasaların savaş dönemi niteliği acık bir şekilde yansıtmaktadır. Buna karşın, gerçekte hükümet ile banka düzenli ve sürekli olarak yakın bir bağlantı ve işbirliği içindedirler ve yasal düzenlemelerin verdiği yetkiler aslında hiç kullanılmamaktadır. Uygulamada para politikası Japon Merkez Bankasının sorumluluğu altında bağımsız bir yaklaşımla yürütülmektedir.⁴⁴

Banka bütçe harcamalarında hükümetten onay almak zorundadır. Banka kanunu politika kurulunu bankanın tahmini harcamalarını belirlemekle görevlendirilmiştir. Buna bağlı olarak banka yetkili bakanın direktifiyle her faaliyet dönemi için harcamalarını tahmin eder ve faaliyet dönemi başlamadan önce söz konusu bakanın onayına sunmaktadır.⁴⁵

Bankanın sermayesinin 55 milyar yen'i olan kısmı devlete, 45 milyar olan kısmı ise özel sektöre aittir. Kar payı ödemesi %5'dir. Bankanın elde ettiği gelir yedek akçeler ve kar payları ayrıldıktan sonra hazineye aktarılmaktadır.

⁴³ DEANE, Marjorie.-PRINGLE, Robert. The Central Banks, U.S.A., 1994, s.258.

⁴⁴ SUZIKI, Yoshiho. "Japon Merkez Bankası ve Para Politikası" Çeviren: Ahmet Erol, Maliye Yazıları, Nisan-Haziran 1993, S.39, s.67.

⁴⁵ Finans Kurumları Özel İhtisas Komisyonu Özet Raporu ve Merkez Bankacılığı, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT, Ankara, 1996, s.65.

2.2. Bankanın Görev ve Sorumlulukları

Japon Merkez Bankasının, görevlerinden biri emisyon bankası olmasıdır. Emisyona yetkili tek bankadır. En yüksek banknot çıkarma miktarı konusu öncelikle bakanlar kurulunda görüşülür ve daha sonra maliye bakanlığınca bu miktar belirlenir. Ayrıca, banka bu sınırı değiştirebilir. Aşırı emisyon olması Maliye bakanının izniyledir. Aşırı emisyon 16 günü geçerse banka, Maliye bakanlığı tarafından belirlenen %3 oranında aşırı emisyon vergisi vermek zorundadır.

Bankaların bankası olarak, Japon Merkez Bankası diğer mali kurumlarla ilişki içerisinde. Banka çeşitli işlemler için vadesiz mevduat kabul eder. Senet karşılığı olarak borç verebilmektedir. Bankanın senedi iskontoya kabul edebilmesi için vadelerine 3 ay kalması ve bir yada daha fazla kişi tarafından imza edilmesi gerekmektedir.

Bankanın senet karşılığı borcu, sadece mali kurumlara, teminat karşılığında verebilmektedir. Teminat olarak çeşitli menkul kıymetler, devlet tahvil ve hazine bonoları, yerel yönetim bonoları gibi çeşitli değerlerdir.

Banka, hükümetin hazine işlemlerini yapar ve hükümetin hazine bonusu, tahvil ve döviz ile ilgili işlemlerinden sorumludur.

Japon Merkez Bankası Yasası, Japon Merkez Bankasının devlete teminatsız borç verebileceğini, hazine bonoları imzalayabileceğini yada bunların ödemesini taahhüt edebileceğini belirtmektedir. Bununla birlikte 1947 yılı mali yasasında bir yıldan uzun süreli borç verilmesi yada bir yıldan uzun vadeli

Para politikası araçlarından bir diğeri de munzam karşılıklardır. Ticari mali kurumlar mevduatlarının ve bazı yükümlülüklerinin belli oranında Japon Merkez Bankasına mevduat yatırmaları gerekmektedir. Munzam karşılık oranları çeşitli mali kurumlar için farklı olarak belirlenmiştir.

Japon Merkez Bankası açık piyasa işlemleri de yapmaktadır. Ancak buradaki sistem diğerlerinden biraz farklıdır. Çünkü açık piyasa işlemlerine mali olmayan kurumlar ve şirketler katılamamaktadır. Bu nedenle açık piyasa işlemleri para piyasasını etkilemede etkin bir araç değildir.

Banka hazinenin çıkarmış olduğu bonoların satışını da yapmaktadır. Bunların süreleri genellikle 3 aydan kısa vadeleri bulunmaktadır.

Japon Merkez Bankası mali kuruluşlara mevduat kabulü ve kredilendirme yoluyla işlemlerini sürdürmelerinde kılavuzluk eder. Kredilendirme sıkı olduğu zaman merkez bankası, bankaların ve diğer mali kuruluşların açacakları kredi artımını belirler. Bu araç “window guidance” yada “kredi artışının düzenlenmesi” olarak bilinir. Munzam karşılıklar, iskonto oranları ve açık piyasa işlemlerinde, bankaların merkez bankasıyla olan günlük işlemleri yoluyla kredi sistemi kontrol altında tutulurken, window guidance ile direk olarak kredi hacmi etkilenir.⁴⁸

3. Almanya’da Merkez Bankacılığının Gelişimi

Almanya’da Merkez Bankacılığının tarihi 18. yüzyıla dayanmaktadır. İlk olarak 1765 yılında bir banka kurulmuş daha sonra 1846 da onun yerini Prusya Bankası almıştır. Merkez bankacılığı Reichsbank’la başlamaktadır. Banka Alman

⁴⁸ T.C.M.B. Araştırma Tebliğleri, a.g.e., s.421.

İmparatorluğunun sınırları içinde para dolaşımını ve buna ilişkin kuralları belirlemektedir. İkinci dünya savaşından sonra Almanya'da para reformuna ihtiyaç duyulmuş, yeni düzenlemeler yapılmış ve 1957'de Bundesbank kurulmuştur.

3.1. Bankanın Yapısı

Bundesbankın yönetim yapılarını, merkez bankası meclisi, müdürler kurulu ve eyalet merkez bankalarının başkanlarından meydana gelen yürütme kurulu oluşturur.

Banka meclisini, banka başkanı, başkan yardımcısı, müdürler kurulunun diğer üyeleri ve eyalet merkez bankalarının başkanlarından meydana gelir. Merkez bankası meclisi genellikle iki haftada bir toplanır ve basit oy çokluğu ile karar alınır. Meclis bankanın parasal politikasına karar verir.

Müdürler kurulu, bankanın merkezi yürütme organıdır. Banka meclisi tarafından alınan kararları uygulama yükümlülüğü bulunmaktadır. Müdürler kurulu, bankayı yönetir ve idare eder. Özellikle belirli işler müdürler kurulu tarafından yapılmaktadır. Bunlar; federal hükümet ve onun özel fonları ile işlemler, bütün Almanya'da merkezi fonksiyonları yerine getiren kredi kurumları ile işlemler, yabancı para değişimi ve dış işlemler ve açık piyasa işlemleridir. Müdürler kurulu, başkan, başkan yardımcısı ve altıya kadar (şu anda 5) diğer üyelerden meydana gelir. Müdürler kurulu üyeleri özel mesleki niteliğe sahip olmak zorundadır. Bunlar federal hükümet tarafından aday gösterilirler. Banka meclisi ile görüşüldükten sonra iki yıldan az olmamak şartıyla 8 yıllık bir süre için Federal Cumhuriyet Başkanı tarafından atanırlar.

Almanya'da birleşmenin neden olduğu durum değişikliğinden dolayı, 1 Kasım 1992'de yürürlüğe giren Bundesbank Yasası değişikliği nedeniyle, eskiden 11 eyaletin her birinde Eyalet Merkez Bankası varken bu sayı dokuzaya inmiştir. Eyalet Merkez Bankaları kendi alanlarında, kendi sorumlulukları altında ortaya çıkan işlemleri ve yönetimi yerine getirmektedir. Her biri iki yada üç eyaletten sorumludur. Eyalet Merkez Bankaları bir başkan, başkan yardımcısı ve daha geniş eyalet merkez bankaları (üç eyaletten sorumlu Eyalet Merkez Bankaları) bir fazla üyeden meydana gelen yürütme kurulu tarafından yönetilir. Kurul üyelerinde mesleki niteliklere sahip olması gerekmektedir. Merkez bankası meclisinin görevli üyeleri olan başkanlar, müdürler kurulu üyeleri için uygulanan benzer bir işlemlerle atanmaktadır. Ancak bu işlemi federal hükümet değil, eyaletlerin parlamento temsilciliği olan Bundestrat (Federal Meclis) yapmaktadır.

Bundesbank Yasası, federal hükümetin merkez bankası meclisi üyelerinin atanmasında etkin bir pozisyon elde etmesini önlemektedir. Bu, Bundesbank yapısında federatif unsurun bir yansımasıdır. Eyalet Merkez Bankalarının başkan yardımcısı ve yürütme kurullarının diğer üyeleri, merkez bankası meclisi tarafından aday gösterilirler ve Bundesbankın başkanı tarafından atanırlar. Bu kişiler, başkanlarının vekilliğini yapmak üzere merkez bankası meclisi toplantılarına katılabilirler, ancak oy hakkı yoktur.⁴⁹

Alman Merkez Bankası, Bundesbank kamu yasası altında kurulmuş federal bir anonim şirkettir. Kendi içinde parasal bağımsızlığı sağlamış bir yapı olarak federal hükümetin sorumluluğu altındadır. Bundesbankın işlemlerinden

⁴⁹ The Monetary Policy Of The Bundesbank, Deutsche Bundesbank, Germany, March 1994, s.17.

sağlanan karlar federal hükümete aktarılır. Banka yasasında, hükümet ve Bundesbank arasında ortaya çıkabilecek fikir ayrılıklarıyla ilgili bir hüküm bulunmamasıyla birlikte, iki tarafın işbirliği yapması ve birbirlerine danışmaları yükümlülüğünü içeren tüzükler bulunmaktadır. Banka çok önemli parasal sorunlarda federal hükümete tavsiyelerde bulunmak ve hükümetin talebi halinde onlara bilgi sağlamak zorundadır.

Bundesbank bir bütçe yayınlamaz ve yayınlamakla yükümlü değildir. Banka harcamalarına kendisi karar vermektedir. Ancak, harcamaları bakımından federal denetim kurulunun kontrolü altındadır.⁵⁰

3.2. Bankanın Görev ve Sorumlulukları

Banka banknotları çıkarmakla ve tedavüle sokmakla yükümlüdür. Kredi hacmini kontrol eder, tedavüldeki nakit parayı muhafaza eder ve miktarını düzenler. Banknotlara ilave olarak dolaşıma bozuk para da çıkarır. Bozukları çıkarma hakkı, Bundesbankın değildir. Bu federal hükümete aittir. Bundesbank bozuklukları hükümet adına sirkülasyona sokar.

Bundesbank bankaların bankası olarak özel bir konuma sahiptir. Kredi kurumları merkez bankasında belirli süreler dahilinde yükümlülükleri oranında belirli miktarlarda parayı tutmak zorundadırlar. Kısaca kanuni karşılıklar oranı olarak da adlandırılan bu para politikası aracı ve bankalar sisteminin ihtiyacı olan parayı sunma, temin etme fonksiyonu ile merkez bankaları önemli bir fonksiyonu üstlenmişlerdir. Bundesbank yasasına göre de kanuni karşılıklar ile belirli oranlar

⁵⁰ Finans Kurumları Özel İhtisas Komisyonu Özet Raporu ve Merkez Bankacılığı, a.g.e., s.60.

dahilinde borçların yükümlülüklerinin çeşitlerine göre Bundesbank bu fonksiyonunu yerine getirmektedir.⁵¹

Ayrıca, Bundesbankın yasanada belirtilmiş görevlerinden biri de yurt içi ve yurt dışı ödemeleri yapmasıdır. Bundesbank banka denetimi işinde yer almaktadır. Bankacılık yasası, Federal Bankacılık Denetim kurulu ve Bundesbank arasındaki yakın işbirliğini sağlar.

Bundesbank belli ölçüler içinde federal hükümetin ve eyalet hükümetlerinin ana bankeri gibi hareket eder. Bundesbank Yasası devletin merkez bankasından alabileceği krediyi sınırlandırmıştır. Federal ve eyalet hükümetlerine sadece sınırlı boyutta kısa vade için doğrudan borç vermek mümkündür. Örneğin federal hükümet için kredi tavanı 6 milyar DM, eyalet hükümetleri için 3.3 milyar DM gibi. Banka Federal hükümet tarafından çıkarılan birçok araçlar için mali aracılık yapar. Banka devletin altın ve dövizlerinin yönetimini ve muhafazasını yürütür.

3.3. Bankanın Para Politikası ve Para Politikası Araçları

Bundesbank yasası para politikalarının sınırını çizmektedir. Almanya'daki para politikası araçları birçok ülkenin aksine bankaların piyasadaki işlevlerini sınırlı tutan ve mali sektöründeki rekabeti geniş ölçüde serbest bırakan bir politika içinde kullanırlar. Örneğin, Bundesbank banka dışı kurallara kredi tavanları tespit etmek suretiyle kredi verirken, doğrudan limitler uygulama olanağına veya kredi ve hisse senedi piyasalarında faiz oranlarını saptama olanağına sahip değildir.

⁵¹ ALTAY, Nasuh Oğuzhan. Alman Merkez Bankası, Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 1995, Cilt:7, S.1, s.40.

Ancak Bundesbankın para politikasını, para taleplerine göre, ekonomideki kredi hacmini ise banka likiditelerini ve mali piyasalardaki faiz oranlarını değiştirmek yoluyla dolaylı olarak kontrol etmektedir.⁵²

Para politikası araçları faiz ve likidite politikası araçları şeklinde incelenebilir. Bankanın faiz politikaları arasında reeskont ve lombard oranları bulunmaktadır. Rehin senedi karşılığında bankanın açtığı kredi oranı lombard oranıdır. Genellikle reeskont oranlarının bir veya iki puan üzerinde seyretmektedir. Banka reeskont ve lombard kredisini almak isteyenleri, hem niteliksel hem de niceliksel olarak sınırlandırır. Lombard kredilerinin vadesi 3 ayı geçemez.

Bundesbank belirli menkul kıymetleri reeskonta kabul edebilir. Bunun için bu kıymetlerin 3 imzalı, geçerli ticari senet olması ve vadenin bitim tarihi alındıktan sonra en çok 3 ay içinde dolmalıdır.

Açık piyasa işlemleri de faiz politikaları içerisinde yer almaktadır. Banka, çeşitli menkul kıymetleri alıp, satarak piyasayı etkilemeye çalışmaktadır. Bu menkul kıymetler arasında, hazine bonoları, hazine reeskont kağıtları, reeskonta tabi seçkin bonolar, tahviller, hisse senedi piyasasına kayıtlı hisseler gibi menkul kıymet yer almaktadır.

Likidite politikaları içerisinde ise munzam karşılıklar yer almaktadır. Munzam karşılığa tabi olan banka yükümlülükleri, vadesiz ve vadeli mevduatlar, tasarruf mevduatlarıdır.

⁵² T.C.M.B.Araştırma Tebliğleri, a.g.e., s.409.

2.4. İngiltere’de Merkez Bankacılığının Gelişimi

İngiltere Merkez Bankası (Bank of England) 1964 yılında bir krallık imtiyazı altında kuruldu. Diğer özel bankalardan farklı olarak ilk kamu bankasıydı. Banka, banknot ihraç ettiği gibi mevduat da kabul ediyordu. Daha sonra bankanın fonksiyonları ve hedefleri değişmiş ve artmıştır. 1884’de çıkarılan Robert Peel Kanunuyla banknot ihracı imtiyazına sahip olmuştur. Banka 1946 yılında millileştirilmiştir.

4.1. Bankanın Yapısı

Bankanın yönetim yapısı, başkan, başkan yardımcısı, müdürler kurulunda oluşmaktadır. Bunların tamamı kraliyet tarafından atanmaktadır. Uygulamada ise başbakan hükümet üyeleriyle görüşür ve maliye bakanının görüşüyle atamalar yapılmaktadır. Başkan ve başkan yardımcısının görev süresi beş yıldır. Müdürlerin görev süresi ise dört yıldır. Görev süresi biten müdürler yeniden atanabilirler. Bankada 16 müdür bulunmakta ve bunlardan dördü müdürler kurulunu oluşturmaktadır. Yönetici olmayan 11 müdür, ticari bankalardan, sanayi ve akademi çevresinden, bir üyede ticaret birliğinden seçilmektedir. Bankayı, başkan, başkan yardımcısı ve dört müdür yönetir.

Banka, bakanlar ve devlete hizmet eden kişiler tarafından yönetilen devletin bir kolu değil, aksine kendi iç işlerini özgürce idare etme hakkına sahip bir kuruluştur. Ancak bankanın maliye bakanına bağımlı statüsü 1946’da yayınlanmış banka kanunu üzerine dayanmaktadır. Maliye bakanı, başkanın görüşünü alarak direktifler verebilmektedir. Bakan, bankanın günlük işlemlerine

doğrudan müdahale etmemektedir. Hükümet, bankaya sadece danışma, görüşme yollarından yaklaşmaktadır.⁵³

Hazine ve merkez bankası arasında dikkate değer bir işbirliği görülmektedir. Bakan ve başkan her hafta en az bir defa bir araya gelerek zaman içinde görülen değişikliklere ilişkin detayları tartışmaktadırlar. Ayrıca her ay bir yönetici müdür başkanlığında toplanan para komitesi, parasal koşulları ve trendleri gözden geçirmektedir. Buradaki tartışmalar başkan ve üst düzey yöneticilerin katıldığı toplantılara temel oluşturmaktadır. Bunların sonucunda yurt içi ve uluslararası parasal koşulları inceleyerek gelecek haftalarda uygulanacak faiz politikalarını içeren bir rapor hazırlanılmaktadır. Benzer bir raporda hazinede hazırlanmakta ve her iki rapor banka ve hazinenin üst düzey görevlilerinin katıldığı bir toplantıda tartışılmaktadır. Bu toplantılara ilaveten başkan bankanın görüşlerini düzenli aralıklarla ve yazılı olarak nihai politika karar mercii olan bakana sunmaktadır.⁵⁴

4.2. Bankanın Görev ve Sorumlulukları

Sermayesi devlete ait olan İngiltere Merkez Bankasının görevleri diğer tüm gelişmiş ülke merkez bankalarına göre daha geniştir. Ancak, maliye bakanının banka yönetimine güçlü telkinlerde bulunma hakkı vardır ve hazinenin ihtiyaç duyduğu avanslar için bir sınır yoktur. Para politikası hedef ve araçlarını hükümet adına banka hazırlar. Bankaları denetler, şirketler-bankalar

⁵³ GILBODY, John. The U.K. Monetary and Financial System, United Kingdom, 1988, s.86.

⁵⁴ CANGÖZ, M. Coşkun. "T.C.M.B. ve Bazı Ülkelerdeki Merkez Bankalarının Yapıları ve Faaliyetleri", Hazine Dergisi, Nisan 1996, S.2, s.25.

uyuşmazlıklarına hakemlik eder. Londra'nın mali merkez olmasını yönlendirir. Ancak sorumluluk, yasa gereği hükümete aittir.⁵⁵

Bankaların bankası olan İngiltere Merkez Bankası İngiltere'de banknot ihracı görevini üstlenmiştir. Bankacılık sistemine son başvurulabilecek kredi merciidir. Banka ülkenin döviz rezervlerini idare eder.

4.3. Bankanın Para Politikası ve Para politikası Araçları

Para politikası hükümetle birlikte hareket ettiği için son sorumluluğu ve hükümetin genel ekonomik politikasının şeklini oluşturur. Banka, para politikası çerçevesinde para politikası yönetimi için kendi alanında sorumludur. Son sorumluluk, hükümetin olmasına rağmen banka para politikasının belirlenmesinde güçlü bir etkinliğe sahiptir. Hükümetin hesabı bankada tutulmaktadır.⁵⁶

Hükümetle banka ilişkilerin en önemli bir parçası finansal ve cari politika kapsamında, uzmanlık yardımı yapmak ve hedef göstermektir.

Banka bankacılık sisteminin rezervlerini etkilemek amacıyla para piyasasında çeşitli işlemler gerçekleştirir. Bunlar genellikle açık piyasa işlemleri şeklindedir.

Hazine bonolarıyla ilgili açık piyasa işlemleri bir reeskont broker firmasında yapılır. Banka direk olarak bu işlemler piyasasıyla ilgilenmez. Hükümet menkul kıymetleriyle ilgili banka işlemleri kısa dönemli hükümet borcuna fon sağlamak suretiyle, para politikasını geliştirmek için ele alınır.

⁵⁵ TOKGÖZ, Erdinç. "Merkez Bankalarının Bağımsızlığı", Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 1995, Cilt:13, s.13.

⁵⁶ ALLEN, George. Eight European Central Banks, London, 1963, s.109.

Banka kabul edilen amaçlar için avans verebilecektir. Avans karşılığında bir teminat olması gerekmektedir. Banka kendi plânları dışındaki borçlanmaları kabul etmez.

Banka, hazine bonolarını ve dövize endeksli bonoları reeskonta kabul etmektedir. Döviz endeksli bonoların reeskonta tabi tutulabilmeleri için iki tane onaylanmış İngiliz ismi taşınmalıdır. Bunların limitleri bu isim için oluşturulmaktadır. Piyasa borçlanmaları, reeskontla yapılan dışında yedi günlük avanslar şeklinde borçlanmayı elde etmek eğilimindedirler. Her zaman banka, bir borçlanma için, teminat olarak veya reeskontla ilgili gerçekleştirilecek şekilde bir ihtiyat alıkoymaktadır.

Banka, döviz ve altın alım ve satımı da yapmaktadır. Ayrıca banka, hazinenin bankadan talep edebileceği avanslar için bir sınır belirlememiştir.

5. Kanada'da Merkez Bankacılığının Gelişimi

Kanada Merkez Bankası 1934'te Kanada Banka Yasası altında kurulmuştur. Bankanın kurulmasının amacı para ve kredi düzenlemesi yapılmasıydı. Bankanın ilk olarak hissedarları özel kişilerdi. Fakat 1938'de yeni seçilen hükümet tarafından devletleştirilmiştir.⁵⁷

5.1. Bankanın Yapısı

Kanada Bankası, bir başkan ve başkan yardımcısı ve hükümet onayı doğrultusunda maliye bakanlığının üçer yıllığına atadığı 12 sorumlu müdürden oluşan kurul tarafından yönetilir Bu kişilere ek olarak maliye bakanı yardımcısı

⁵⁷ THE MORGAN STANLEY. Central Bank Directory, U.S.A, 1994, s.27.

da oy hakkı olmayan bir kurul üyesidir. Sözü edilen 12 müdürün bankacılık dışında çeşitli mesleklerden gelme zorunluluğu bulunmaktadır. Buradaki amaç, diğer meslek dallarını temsil etmekten çok bölgesel katılımları sağlamaktır.⁵⁸

Sorumlu müdürler, başkan ve başkan yardımcısını hükümet onayıyla yedi yıllığına seçerler. Bu ikili özel hükümet müdahalesi olmadıkça görevlerinden alınmazlar. Eğer herhangi bir müdahale yapılırsa hem Lordlar hem de Avam Kamarasına sunulması gerekmektedir.

Banka yönetim kurulu her yıl en az dört kez toplanma durumunda olup genelde sekiz kez toplanır. Günlük işlerin yürütülmesi, başkan, başkan yardımcısı ve on iki müdür arasından seçilmiş iki müdürün oluşturduğu yürütme komitesi sorumluluğundadır. Bu kurul her hafta toplanır ve alınan kararlar yürütme kurulunun bir sonraki toplantısına sunulur.

Ayrıca para politikasının düzenlenmesi ve uygulanması işleri ile ilgilenen yönetim komitesi bulunmaktadır. Yönetim komitesini başkan, başkan yardımcısı, başkan yardımcıları ve banka sekreteri oluşturmaktadır.

Kanada Bankası mali ajanı olarak hükümetin ana bankasıdır. İşletme faaliyet hesaplarını tutmaktadır. Federal hükümetin günlük tahsilleri ve ödemeleri bankadaki hesabı yoluyla gerçekleştirilir. Günlük Kanada doları tahsilleri, Kanada Bankasının ülke çapındaki şubelerince gerçekleştirilmekte ve genel tahsildar hesabına yazılır.

Para politikaları en üst düzeyde federal hükümet sorumluluğunda gözüksede başkan ve maliye bakanı tarafından belirlenmektedir. Hükümet ve banka

⁵⁸ BINHAMMER, H. H. Money Banking and The Canadian Financial System, Canada, 1993, s.247.

arasında para politikasıyla ilgili sorun olması durumunda maliye bakanı diğer bakanların görüşünü aldıktan sonra sorunla ilgili kararını başkana yazılı olarak iletmekte ve banka bu yönde hareket etmektedir. Ayrıca bakanın kararı Kanada resmi gazetesinde yayınlanması ve yayın tarihini takip eden on beş gün içinde meclis onayına sunulması şart koşulmuştur.

Bankanın federal hükümete açacağı doğrudan kredilerin miktarı federal hükümetin her yıl tahmin edilen toplam gelirlerinin üçte biri ile sınırlandırılmıştır. Eyalet hükümetlerine açılacak doğrudan krediler ise federal hükümetin tahmin edilen gelirlerinin dörtte biri kadar olabilmektedir. Ancak uygulamada banka ne federal hükümete ne de eyalet hükümetlerine doğrudan kredi vermemektedir. Bunun yanı sıra eyalet hükümetlerinin senetleri de banka tarafından satın alınmamaktadır⁵⁹

5.2. Bankanın Görev ve Sorumlulukları

Bankanın Kanada Bankası Yasasında belirtilen görevleri şunlardır: Nakit ve kredileri ülkenin ekonomik çıkarlarına uygun şekilde düzenlemek, ulusal para değerini kontrol etmek, korumak ve bu sayede genel üretim, ticaret, fiyat , istihdam konularındaki dalgalanmaları parasal koşulların elverdiği ölçüde yatıştırmak ve genelde Kanada'nın mali ve ekonomik durumunu iyileştirmektir.⁶⁰

Kanada Bankası mali ajanı olarak hükümetin ana bankasıdır. İşletme faaliyet hesaplarını tutmaktadır. Federal hükümetin günlük tahsilleri ve ödemeleri bankadaki hesabı yoluyla gerçekleştirilir. Günlük Kanada doları tahsilleri, Kanada

⁵⁹ CANGÖZ. a.g.e., s.11.

⁶⁰ BINHAMMER. a.g.e., s.244.

Bankasının ülke çapındaki şubelerince gerçekleştirilmekte ve genel tahsildar hesabına yazılır.

Kanada Bankasının önemli görevlerinden biri, bankalara son borç veren mercii konumunda olmasıdır. Bankayı sistem için en önemli para kaynağı durumuna getiren faaliyetlerden biri “Canadian Payments Association” (Kanada Ödemeler Birliği) nin doğrudan clearing işlemlerine aracılık etmesidir.

Devlet banknotlarını çıkarma görevi Kanada Bankasının üzerindedir. Kanada Bankası için yapılan özel düzenlemeler, onun hem federal hem de eyalet hükümetlerine karşı mali danışmanlık yapabilmesini sağlamıştır Eyaletlere karşı bir yükümlülüğü olmayan bankanın bu durumu 1967’de kanunla ortadan kaldırılmıştır. Mali işlerde devlete yaptığı danışmanlık sonucu, devlet borçlanmaları, devlet tahvillerinin arzı, kamu borçlarının vadeye yayılmaları konularında önerilerde bulunmaktadır. Hükümetin resmi bankeri konumuyla, federal hükümetin hesaplarını tutmaktadır. Federal hükümet adına döviz hesaplarına ve döviz piyasalarına müdahale eder. Banka ayrıca diğer bankacılık kurumlarının yönlendirilmesinde danışmanlık görevini sürdürür.

5.3. Para Politikası ve Para Politikası Araçları

Kanada Bankasının kurulmasının temel nedeni, artan para kaynaklarını kontrol altına alacak bir kuruma duyulan gereksinim olmuştur. Banka para politikalarının idaresinden öncelikle sorumludur. Fakat bu sorumluluk federal hükümetle paylaşılmaktadır.

Kurulduğu günden beri Kanada Bankası, para politikalarının idaresinden sorumlu bağımsız bir yapı özelliğindedir.

Kanada Bankası tarafından sürdürülen açık piyasa işlemleri hisse senedi ve tahvillerin alım ve satımını içerir. Bankaya açık piyasa işlemlerinde çok geniş çapta farklı teminatların kullanımı için kolaylıklar sağlanmasına izin verilmiştir. Bunlar, Kanada devlet hazine borç senetlerini ve hazine tahvillerini ve yerel yönetimler, eyaletler ve belirlenmiş yabancı devletler tarafından çıkarılmış teminatları içerir Uygulamada banka, açık piyasa işlemlerini daha çok Kanada devlet teminatları üzerinde yürütür. Bunun birçok avantajı bulunmaktadır. Bu teminatlar çok geniş sınırlar içeren vadelere sahiptir. Bütün finansal kurumlarla, yatırımcılar ve kamu tarafından ticareti yapılabilir. Sonuç olarak, banka genellikle kolaylıkla piyasa ihale ve tekliflerine cevap verebilen açık piyasa işlemlerini yürütebilir.⁶¹

Kanada Bankası imtiyazlı bankalara, hazine bonoları ve diğer kıymetli kağıtlar ve teminat karşılığı avanslar şeklinde krediler sağlamaktadır. Kanada imtiyazlı bankaları Kanada Bankasından seyrek olarak borç alırlar.

Seçici kredi kontrolleri özel kurumların kredilendirilmesinden çok, kredilendirme tiplerine yönlendirilir. Çünkü bunlar piyasa güçlerinin serbest hareketine doğrudan müdahaleyi içerirler. Bunlar istenmeyerek, sadece savaş sırasında ve savaş sonrası yeniden düzenleme dönemlerinde kullanılırlar. Bu kontrol yetkisi Kanada Bankasına verilmiştir. Kullanılmakta olan daha yaygın seçici kredi kontrol tipleri, marj koşullarına ilişkin kontroller, müşteri kredilerini gayrimenkul ve yeni sermaye hisse senetlerini içerir.⁶²

⁶¹ BINHAMMER. a.g.e., s.270.

⁶² BINHAMMER. a.g.e., s.284.

Kanada'da imtiyazlı bankaların tutmak zorunda oldukları mevduat karşılıkları: i. taleple karşılaştığında Kanada doları mevduatının %10 ii. toplam Kanada dolarının %2'si + 500 milyon doları aşan mevduatlardan %1'ini iii. Kanada'da yabancı döviz mevduatlarının %3'den daha az olmayacaktır.⁶³

6. Danimarka'da Merkez Bankacılığı Gelişimi

Danimarka Merkez Bankası 1818'de Kopenhag National Bank olarak kurulmuş, ismi 1936'da Danimarka National Bank şeklinde değiştirilmiştir.

Bankanın Danimarka Ulusal Banka Yasasına göre amacı; bu ülkenin merkez bankası olma sorumluluğu ile ve bu yasanın kapsamındaki düzenlemelerle uyum içinde, bu ülkede güvenli ve istikrarlı bir para sisteminin devamını sağlamak, para akışını ve kredileri düzenlemektir.

6.1. Bankanın Yapısı

Banka yönetimi, bir yönetim kurulu, yönetim kurulu içinden seçilen yönetim komitesi ve guvernörler kurulundan oluşmaktadır. Bu kurul ve komite üyelerinde, Danimarka'da ikamet etme ve Danimarkalı tebaadan olma ve medeni haklara sahip olma gibi çeşitli koşullar aranmaktadır. Guvernörler kurulunun başkanı kraliyet atamasıyla hükümet tarafından belirlenmekte, diğer iki üyesi ise yönetim kurulundan seçilmektedir.

Maliye bakanı tarafından yürütülen kraliyet banka komisyoncusu görevi, banka yasası doğrultusunda çalışmakla yükümlüdür ve hükümet ile banka arasındaki resmi irtibatı sağlama işlevine sahiptir.

⁶³ Bank Of Canada Management And Accountability, Canada, 1989, s.10.

Yönetim kurulu yirmi beş üyeden oluşmaktadır. Bunlardan sekiz tanesi parlamento üyeleri arasından seçilmektedir. Bir ekonomist ve bir avukattan oluşan iki üye parlamento üyeleri olmayan bu kişiler kraliyet banka komisyoncusu tarafından atanmaktadır. Diğer on beş üye işadamları sektörünü temsil etmekte ve ülkenin coğrafi bölümlerinin adil temsiline özen gösterilmektedir.

Yönetim komitesi, yönetim kurulu ve guvernörler kurulu arasındaki ara seviyedir. İki tanesi her zaman hükümetin aday gösterdiği yönetim kurulu üyesi olan toplam yedi üyesi vardır Diğer beş üyenin seçiminde ise, iktidar ve muhalefet partilerini temsil eden iki parlamento üyesinin seçilenler arasında bulunması şeklindedir.

Esas olarak yönetim kurulu ve komitesinin görevi bankanın sorumlu bir şekilde işletilmesini sağlamaktadır Bunlar yıllık hesapların onaylanmasını da içermektedir. Guvernörler kurulunun iki üyesini seçen yönetim kurulu National Bankın örgütsel yapısına ilişkin yetkileri bulunmaktadır. Kurul, aynı zamanda üyelerinin ve guvernörlerinin ekonomideki ve para politikasındaki gelişmeler hakkında tartışmalarına olanak veren bir forum niteliğindedir. Olağan olarak yönetim kurulu üç ayda bir yönetim komitesi ise yılda on kez toplanır.⁶⁴

Guvernörler kurulunun hükümetçe atanan üyesi kurulun başkanı olur. Kurul üyeleri herhangi bir sabit görev süresi olmaksızın atanır. Zorunlu emeklilik yaşı ise yetmiştir. Guvernörler kurulu, bankanın genel işletiminde ve yönetim kurulu ile birlikte para politikasının düzenlenmesinden sorumludur.

⁶⁴ Central Bank Responsibilities And Tasks Denmark, Danmark NationalBank, Copenhagen, 1991, s.39.

National Bank merkezi hükümetin bankerliğini de yapmakta ve merkezi hükümet ödemelerini düzenlemektedir. Merkezi hükümet National Bank'dan borç alamamaktadır. Danimarka'da 1970'li yılların ortasından itibaren hükümet bankadan borç almamıştır. Fakat bütçe açıklarını hazine kağıtları satarak finanse etmeye çalışmıştır. Banka ayrıca hükümetin hem iç hem de dış borçlanmalarından sorumludur.

6.2. Bankanın Görev ve Sorumlulukları

Banknot çıkarma görevi bankaya aittir. Banka, para akışının herhangi bir zamanda gerektireceği kadar banknot miktarını tedavüle sokma iznine sahiptir. National Bank ayrıca borsa acentelerinin senet ticareti ödemelerinin hesaplarını da tutmaktadır. Banka, hükümetin, yurtdışından borç alma işine ve National Bank ile merkezi hükümetin yurt dışı ödemelerine bakmaktadır. Bankanın senet ve tahvil piyasasındaki ana işlevi, hükümet kağıtlarının satışlarını yürütmektir.

Banka mevduat kabul eder, döviz bonolarını iskonto eder, teminat karşılığında avans verir. Döviz ve menkul kıymet işlemleri yapar, yeterli teminat sağlanırsa avans verilmesi işlemi yapılır. Avansın olağan olarak vadesi bir ile üç ay arasında, en fazla altı ayı geçmemesi gerekmektedir. Ayrıca avanslar yenilenebilmektedir.

Bankanın karı banka yasasına göre dağıtılmaktadır. Banka yasasının 19. maddesine göre; bankanın elde ettiği karlar rezerv fonuna ayrılmamışsa devlet hazinesine gönderilmektedir. Finansal yılın gelirleri arasından bir milyon kronu, diğer tüm ödemelerden önce devlet hazinesi alacaktır. Gelirlerin geri kalan bölümü ise aşağıdaki kurallar doğrultusunda devlet hazinesine verilecektir.

Gelirlerin geri kalanı dört milyon kronu geçmiyorsa, miktarın yarısı devlet hazinesine gidecek diğer yarısı genel ana para fonu sertifikası hesabına kapatılacaktır. Miktar dört milyon kronu aşıyorsa iki milyon kron devlete, geri kalan miktar genel anapara fonu sertifikası hesabına gidecektir. Bu sertifika tamamen rehinden kurtarılmışsa gelirin geri kalan bölümünün tümü yönetim kurulu, kraliyet banka komisyoncusu onayıyla, bir miktarını rezervlere ayırmayı uygun görmediği takdirde, devlet hazinesine gidecektir. Önceki yılların zararları genel anapara fonundan destek almayı gerektirmişse genel anapara fonunun eksiklikleri kapanana kadar devlet hazinesine yapılacak tüm ödemeler askıya alınacaktır.⁶⁵

6.3. Bankanın Para Politikası ve Para Politikası Araçları

Para politikası sabit döviz oranları politikasını desteklemek durumunda olduğundan faiz ve likidite koşulları Avrupa Para Sisteminde (EMS) Danimarka Kronunun istikrarını sağlamak zorundadır. Böylece dövizin aşırı miktarda iç ve dış akımlarına karşı önlem alınmış olmaktadır. Dışa akım olduğunda, kronlar yabancı paraya çevrilerek, döviz piyasasındaki kron miktarı artışı kronun değerini düşürür. İçte akım olduğunda durum tam tersine işler.⁶⁶

National Bank bankaların bankası olarak faiz oranlarını, diğer bankalara borç verme ve mevduat faiz oranlarını belirler. Ayrıca piyasada kıymetli kağıt alım satımı yoluyla da faiz oranlarına etki edebilmektedir.

⁶⁵ The National Bank Of Denmark Act, Copenhagen, 1987, md.19.

⁶⁶ Central Bank Responsibilities And Tasks Denmark, a.g.e., s.19.

National Bankın belirlediği faiz oranları ile hazine bonolarının ticaretinde uygulanan oranlar ve kısa vadeli piyasa oranları belirlenmiş olur. Günlük hazine bonosu satışları, tahvil piyasasındaki gelişmeler dikkate alınarak yapılmaktadır.

National Bankın bankalarla olan borç ve mevduat işlemleri bankaların National Bankta bulunan cari hesapları aracılığıyla yapılmaktadır.

Merkez bankası iskonto oranı normal cari mevduat faiz oranlarına karşılık gelmektedir.

Bankaların National Banktan alabileceği kredi miktarları bankalarla karşılıklı olarak belirlenmektedir. Azami açık kredi miktarı, bankaların muhtemel sermaye büyüklüklerine eşit orantılı olarak belirlenmektedir. Bu krediler için banka teminat ister ve güvenlik ise ipotek senetleriyle karşılanmaktadır Tavan belirlemesi likiditede beklenen gelişmelere bağlıdır.

National Bankın hükümet adına çıkardığı hazine bonolarının ticareti Kopenhag Menkul Kıymet Borsasında yapılmaktadır. Hazine bonolarının kısa süreli ve uzlaşılabilir olmaları, bankalar için National Bank parasına ve para piyasasında olan mevduatlara bir alternatif sunmaktadırlar.

7. İsveç’de Merkez Bankacılığının Gelişimi

1668’de kurulan Sveriges Riksbank (İsveç Merkez Bankası), dünyadaki en eski merkez bankasıdır. İlk olarak Riksens Staenders Bank yani Kraliyet Tebaaları Bankası olarak adlandırılmıştır. Tümüyle İsveç parlamentosunun yönetiminde işlerlik kazanmış ve bu özelliğini bu güne kadar taşımıştır.

1830'lu yıllarda banknot çıkaran özel bankalar ortaya çıkmıştır. Bu bankalar, para basımı maliyetini karşılamak için Kraliyet Tebaaları Bankasında bulunan fonlardan yararlanabilmişler ve böylece Kraliyet Tebaaları Bankası bankaların bankası olmuştur. 19. yüzyıl ortasında, bir İsveç Merkez Bankası kavramı şekillenmeye başlamıştır. 1867'de banka bugünkü Sveriges Riksbank adını almıştır.

7.1. Bankanın Yapısı

Riksbank parlamento altında yer alan bir otoritedir. Çünkü banka yönetim organlarının üyeleri parlamento tarafından seçilmektedir. Faaliyetleri başta Sveriges Riksbank Yasası olmak üzere parlamentonun koyduğu kanunlarla yönetilmektedir.

Riksbank hükümetten yasal olarak bağımsız bir kuruluştur. Para ve döviz politikaları hakkında önemli kararlar alırken hükümete danışmak zorundadır. Fakat her ne kadar itiraz edebiliyorsa da hükümetin bu kararları durdurma veya erteleme yetkisi yoktur.

Riksbank, bir yönetici kurul tarafından yönetilmektedir. Kurulun sekiz üyesi bulunmakta, bunlardan yedisi parlamento tarafından seçim dönemi süresince görev yapmak üzere seçilmekte, böylece parlamentonun da siyasal yapısı yansıtılmaktadır. Sekizinci kurul üyesi olan guvernör, diğer yedi üye tarafından beş yıllık görev süresi için seçilmektedir.

Guvernörü diğer üyelerden daha uzun bir süre seçmenin temelinde sürekliliğin ve siyasal bağımsızlığın sağlanması amaçlanılmaktadır. Kurul üyeliği için herhangi bir kısıtlayıcı özellik getirilmemiştir. Yönetici kurul, en az iki haftada bir sıklıkta toplanmaktadır.

7.2. Bankanın Görev ve Sorumlulukları

İsveç Anayasası ve Sveriges Riksbank Yasasında yalnızca Riksbankın banknot ve madeni para bastırma hakkına sahip olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bu yasalara göre Riksbank, döviz ve kredi politikaları oluşturmakla, güvenli ve verimli bir ödeme sistemini desteklemekle yükümlüdür. Yükümlülükleri yerine getirmek amacıyla Riksbank Yasası, Riksbank'a bankacılık kurumlarına kredi verme ve kurumlardan borç alma, bankalar arasındaki borç işlemlerinin takası gibi yetkileri vermiştir.

Her yıl, yönetici kurul, parlamentoya geçmiş yıl Riksbankın gerçekleştirdiği işlemleri anlatan bir yıllık rapor ve gelirlerinin dağılımına ilişkin parlamento onayına sunulan bir öneri tasarısı sunmaktadır.

Ayrıca banka bünyesinde bulunan banka teftişi ve sigorta teftiş kurulları 1991 yılında birleşerek, lisans çıkarmak, finans sektöründeki kuralları formüle etmek ve gözetmekten sorumlu bir hükümet kuruluşu olan finansal gözetim otoritesini oluşturmuşlardır. Kuruluşun amacı, finans sisteminin istikrarını, güvenliğini ve sağlamlığını desteklemektir.

7.3. Bankanın Para Politikası ve Para Politikası Araçları

Düşük enflasyon, istikrarlı ekonomik gelişim için önemli bir dayanaktır; bu bilinçle Riksbank para politikasının nihai hedefini fiyat istikrarı olarak belirlemiştir. Bunun uygulamadaki anlamı 1995'ten itibaren %1 artı ve eksi limitleriyle %2'lik bir enflasyon düzeyi hedeflenmesidir. İsveç uzun bir süredir sabit döviz kuru politikası izlemiştir. Böylece iç fiyat istikrarının sağlanmasında

önemli bir temel elde edilmiştir. Sonuç olarak para politikasının şimdiki yönelimi yukarıda da açıklandığı gibi fiyat istikrarı olmuştur.⁶⁷

Sveriges Riksbank belirli bir marjinal oran elde etmek amacıyla bankaların toplam likiditesini etkilemektedir. Bankacılık sisteminin Riksbankta mevduat bulundurmasının veya Riksbanktan borç almasını bir kaç etmen belirlemektedir. Likiditeyi etkileyen faktörler arasında döviz merkez bankası müdahalesi, Riksbanka yapılan hükümet ödemelerinin günlük gelgitleri, rezerv gereksinimleri ve nakit talebi bulunmaktadır⁶⁸

Riksbank bankacılık sektöründeki likiditeyi geri alım vaadi ile satış anlaşmaları (repurchase agreement), ters repo işlemleri (reverse repurchase agreements), merkez bankası sertifikaları ve merkez bankası mevduatı gibi piyasa işlemleri yolu ile kontrol etmektedir. Diğer işlemler az sıklıkla kullanılmasına rağmen doğrudan satın alma ve hazine bonolarının satışlarıdır.

En sık kullanılan işlemler geri alım vaadi ile satış ve ters repo işlemleridir. Bunların ortalama vadeleri, hükümet ödemelerinin istikrarına, hükümetin menkul kıymet ihracına ve vadelerine bağlı olarak bir ile yedi gün arasında değişmektedir. Riksbankın faiz oranlarını ayarlaması, beraberinde bankaların fon masraflarını da değiştirmekte, bunun sonucu olarak da bankaların mevduat ve borç verme faiz oranlarını etkilemektedir.

Resmi iskonto oranı yalnızca bir referans olmakta, sadece piyasa faiz oranlarının genel seviyesini yansıtmasından dolayı para politikasında

⁶⁷ Sveriges Riksbank, The Swedish Central Bank Swedish, February 1994, s.8.

⁶⁸ Sveriges Riksbank, a.g.e., s.9.

belirleyiciliğe sahip değildir. Banka İsveç Kronunun değerini döviz alımı satımı yoluyla da etkileyebilmektedir. Ayrıca ulusal borç ofisinin ayarladığı döviz borçları amortismanı ve faiz ödemelerinde bankanın aracı rolü bulunmaktadır. Döviz rezervleri, ihtiyaç doğduğunda kolaylıkla nakit sağlanabilecek devlet garantisi olan faizli menkul kıymetlere yatırılmaktadır.⁶⁹

⁶⁹ Sveriges Riksbank, a.g.e., s.11.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇEŞİTLİ ÜLKE MERKEZ BANKALARININ YAPILARININ KARŞILAŞTIRILMASI

1. Bankaların Sermayeleri

Merkez bankalarının sermayelerinin sahipliği ülkeden ülkeye farklılık gösterebilmektedir. Sermaye, sadece devlete, devlet ve ticaret bankalarına yada devlet , ticaret bankaları ve özel şahıslara yada sadece özel şahıslara ait olabilir. İncelediğimiz ülkelerin sermaye yapıları aşağıda olduğu gibidir:

Devlet	Ticaret Bankaları	Devlet Özel şahıslar	Devlet Özel Şahıslar Ticaret Bankaları
Almanya	A.B.D.	Japonya	Türkiye
Danimarka			
İngiltere			
İsveç			
Kanada			

Yukarıda da görüldüğü gibi ele alınan ülkeler arasında sermayenin devlete ait olduğu merkez bankaları çoğunluktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde sermaye üye bankalar tarafından ödenmiştir. Japonya'da ise merkez bankası sermayesinin %55'i devlete, %45'i ise özel şahıslara ait bulunmaktadır. Türkiye'de banka sermayesinin %51'i devlete, %49'luk kısmı ise ticaret bankalarına ve özel şahıslara aittir.

2. Bankaların Yapıları

İncelediğimiz ülkelerin bankalarının yapılarını aşağıda olduğu gibi gösterebiliriz.

A.B.D. Merkez Bankası (Federal Reserve System)

Guvernörler Kurulu (A.B.D. başkanı tarafından atanan yedi üye)	Açık Piyasa Komitesi (Guvernörler kurulunun 7 üyesi, 5 Federal Reserve Bankası Başkanı)	12 Federal Reserve Bankası
---	--	----------------------------

Japonya Merkez Bankası (Bank Of Japan)

Politika Kurulu (Biri başkan olmak üzere yedi üye, bakanlar kurulu tarafından atanan 4 üye oy hakkına sahip)	Yürütme Kurulu (Başkan, başkan yardımcısı, uluslararası ilişkilerden sorumlu başkan, 3 yönetici müdür)
---	---

Almanya Merkez Bankası (Bundesbank)

Merkez Bankası Meclisi (Başkan, başkan yardımcısı, müdürler kurulunun diğer üyeleri, eyalet merkez bankası başkanları)	Müdürler Kurulu (Başkan, başkan yardımcısı, 6 üye)	Yürütme Kurulu (Federal eyalet merkez bankası başkanları)
---	---	--

İngiltere Bankası (Bank Of England)

Müdürler Kurulu (Başkan, başkan yardımcısı ve 16 müdür)
--

Kanada Merkez Bankası (Bank Of Canada)

Yönetim Kurulu (Başkan, başkan yardımcısı, 12 müdür)	Yönetim Komitesi (Başkan, başkan yardımcısı, yönetim kurulu müdürlerinden 12 müdür)	Yönetim Komitesi (Başkan, başkan yardımcısı, başkan yardımcıları, banka sekreteri)
---	--	---

Danimarka Merkez Bankası (Denmark Riks Bank)

Yönetim Komitesi (Yönetim kurulu içinden seçilen 7 üye)	Yönetim Kurulu (25 üye)	Guvernörler Kurulu (Başkan, yönetim kurulunca seçilen 2 üye)
--	----------------------------	---

İsveç Merkez Bankası (Sveriges Riksbank)

Yönetici Kurul (Parlamento tarafından seçilen 8 üye, biri başkan)
--

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası

Banka Meclisi (Başkan, 6 üye)	Yönetim Komitesi (Başkan, başkan yardımcıları)
----------------------------------	---

Bankaların idari yapılarını incelediğimizde genelde farklı adlar altında üst düzey kararların alındığı bir yönetim kurulu görmekteyiz. Bu kurul bankanın politikalarını saptamakla yükümlüdür. Bu kurulun yanın da ise belirlenen politikaları uygulayan yürütme kurulu vardır.

Bu yapıdan farklı olarak Amerika Birleşik Devletleri Merkez Bankası'nda açık piyasa işlemleri komitesi bulunmaktadır. Bu komite bankanın açık piyasada ne gibi işlemler yürüttüğünü saptamakla yükümlüdür.

A.B.D. ve Almanya Merkez Bankaları birbirine benzemektedir. Almanya'da A.B.D.'dekine benzer şekilde belli bölgelerden sorumlu olan Eyalet Merkez Bankaları mevcuttur. Ancak Almanya'da on altı tane Eyalet Merkez Bankası varken, A.B.D.'de ise on iki tanedir.

Kanada ve Danimarka Merkez Bankalarının yapıları da benzerdir. Yönetim kurulu, yönetim komitesi ve guvernörler kurulundan oluşan yapıları bulunmaktadır. İngiltere ve İsveç'te banka bir yönetici kurul tarafından yönetilmektedir.

Japonya ve Türkiye'de ise üst düzey kararların alındığı bir yönetim kurulu ve yürütme kuruluyla banka idare edilmektedir.

3. Bankaların Yönetim Organlarına Yapılan Atamalar

Federal Reserve sistemine yapılan tüm atamalar parlamento üyeleri arasından A.B.D. başkanı tarafından yapılmakta ve Senatonun rızası alınmaktadır.

Japonya'da ise başkan, başkan yardımcısı ve politika kurulunun ve oy verme yetkisi bulunan dört üyenin ataması bakanlar kurulu tarafından yapılmaktadır. Uluslararası ilişkilerden sorumlu başkan yardımcısı ve yönetici müdürler maliye bakanlığı tarafından atanmaktadır.

İngiltere’de ise Merkez Bankası başkanı, başkan yardımcısı ve banka müdürleri kraliçe tarafından atanmaktadır. Ancak gerçekte yapılan tüm atamalar hükümet üyeleriyle görüşülerek ve maliye bakanının önerisiyle başbakan tarafından yapılmaktadır.

Yine Bundesbank başkanı, başkan yardımcısı, meclis üyeleri federal hükümet tarafından atanırlar.

Kanada’da banka başkanı başkan yardımcısı hükümetin onayıyla 12 müdürün yer aldığı yönetim kurulu tarafından seçilmektedir. Müdürlerin seçimini ise maliye bakanlığı tarafından yapılmaktadır.

İsveç’te yönetici kurul parlamento tarafından seçilmektedir. Banka başkanı ise seçilen yönetici kurul tarafından belirlenmektedir.

Danimarka’da guvernörler kurulunun başkanı kraliyet atamasıyla hükümet tarafından belirlenmektedir. Türkiye’de ise merkez bankası başkanı beş yıllık bir süre için bakanlar kurulu tarafından atanmaktadır. Banka meclisi üyeleri ise genel kurul üyelerince seçilmektedir.

Görüldüğü gibi merkez bankası başkan, başkan yardımcılarının ve çeşitli üyelerinin seçiminde hükümetin rolü büyüktür. Hükümet bu seçimlerde ya doğrudan kendisi atama yapmakta yada görüş bildirmekte ve onay vermektedir.

Merkez bankasında çeşitli görevlilerin görev süresi ve yönetim kurulundaki üye sayısı aşağıdaki gibidir.

Ülkeler	Başkan	Başkan Yrd.	Yönetim kurulu	Üye Sayısı
A.B.D.	4	4	14	7
Japonya	5	5	4	7
Almanya	8	8	8	8
Kanada	7	3	3	12
İngiltere	5	4	4	16
Danimarka	süresiz	süresiz(70 yaş)	süresiz	25
İsveç	5	5	seçim dönemi	8
Türkiye	5	5	3	7

Tabloda görüldüğü gibi en kısa merkez başkanlığı görev süresi A.B.D.'de dört yıldır. Danimarka'da merkez bankası başkanının görev süresine yaş dışında bir sınırlama getirilmemiştir. Yaş sınırı ise 70 olarak belirlenmiştir. Başkan yardımcılarının görev süresi başkanların görev süresi ile aynı bulunmaktadır. Almanya'da merkez bankası başkanının görev süresi 8 Kanada'da 7 ve İngiltere, İsveç ve Japonya ve Türkiye'de 5 yıl olarak belirlenmiştir.

Yönetim kurulu üyeliği ise ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. A.B.D.'nde yedi üyeden oluşan yönetim kurulu 14 yıllık bir süre için atanmaktadır. İngiltere'de yönetim kurulunda 16 üye bulunmaktadır. Bunlardan sadece dördü oy hakkına sahiptir. Japonya'da ise yönetim kurulu yedi üyeden oluşan yönetim kurulunun beş üyesinin oy verme hakkı vardır. Almanya'da kurul üye sayısı uygulamada beştir. Ancak sayı sekize kadar çıkarılabilir. Türkiye'de ise banka başkanının görev süresi beş yıl, banka meclisinin görev süresi ise 3 yıl olarak belirlenmiştir.

4. Bankaların Karları

Bankalar yapmış oldukları çeşitli hizmetler nedeniyle kar elde etmektedirler. A.B.D.'nde merkez bankasının elde ettiği gelirden masraflar çıkarıldıktan sonra kalan kısım hazineye aktarılmaktadır. Bu gelirin miktarı Federal Reserve Bankalarının net kazançlarının %95'i kadardır.

Japonya'da hisse senedi sahiplerine %5 oranında kar payı ödemesi yapılır. Elde edilen gelirden kar payları ödemesi yapıldıktan ve yedek akçeler ayrıldıktan sonra kalan kısım hazineye aktarılır.

İngiltere; Almanya, Kanada ve İsveç'te bankanın karından yedek akçeler ayrıldıktan sonra kalan kısım hazineye aktarılmaktadır.

Danimarka 'da elde edilen kardan tüm ödemelerden önce bir milyon kron devlet hazinesi tarafından alınır. Geri kalan kısım dört milyon kronu geçmiyorsa miktarın yarısı hazineye gidecek, diğer yarısı da genel anapara fonu sertifikası hesabına verilecektir. Eğer banka karı dört milyon kronu aşıyorsa, iki milyon kron devlete geri kalan kısım genel anapara fonu sertifikası hesabına devredilecektir. Önceki yılların zararları genel anapara fonundan destek almayı gerektirmişse genel ana para fonu kapanana kadar, hazineye yapılacak ödemeler askıya alınacaktır.

Türkiye'de banka yasasına göre; merkez bankası karının %20'si ihtiyat akçesine ayrılır. Hisse senetlerinin nominal değerleri üzerinden %6 oranında ilk kar hissesi olarak hissedarlara kar payı ödemesi yapılır. Daha sonra kalan miktarın en çok %5'i iki aylık maaş tutarını geçmemek üzere banka mensuplarına

ve %10'u fevkalade ihtiyat akçesine ayrıldıktan sonra, hissedarlara %6 oranında ikinci kar payı ödemesi yapılmaktadır. En son kalan miktar hazineye verilmektedir.

Devletin sermaye payı büyük de olsa küçük de olsa merkez bankaları çeşitli karşılık ayırdıktan ve kar payı ödemelerini yaptıktan sonra kalan kar miktarını devlete aktarmaktadır.

5. Bankaların Görev ve Sorumlulukları

Banknot çıkarmak merkez bankalarının en eski görevlerinden birisidir. Eski zamanlarda bu bankalara ihraç bankası denmesinin sebebi de budur.⁷⁰

Ele aldığımız ülkelerin hemen hepsinde emisyon yetkili tek banka merkez bankalarıdır. Hem banknot çıkarımı hem de madeni paraların basımı görevi merkez bankalarınca üstlenilmiştir.

A.B.D'de bundan farklı olarak banknot çıkarma yetkisi Federal Reserve bankalarına da verilmiştir. Ancak Federal Reserve Bankalarının üzerinde bur kurul olan yönetim kurulu miktar açısından belirleyicidir.

İngiltere'de emisyon miktarı 1954 yılında çıkarılan kanun ile hazine ile birlikte merkez bankasının belirlemesi kuralı getirilmiştir.⁷¹

Japonya'da emisyon miktarı maliye bakanı tarafından belirlenmektedir. Almanya'da ise banknotları tedavüle çıkarmakla sadece Bundesbank görevlidir. Banknotlara ilaveten Bundesbank dolaşıma bozuk para DM ya da fening ölçü

⁷⁰ ZARAKOLU. a.g.e., s.17.

⁷¹ TELMAN, Ö. Turgut. Merkez Bankalarının Bağımsızlığı, İstanbul, 1994, s.216.

birimleri de çıkarır. Bununla beraber, bunları çıkarma hakkı federal hükümetindir.

Banka bozuk paraları hükümet adına dolaşıma sokar.

Gelişme sürecine baktığımızda 20. yüzyılın başına kadar merkez bankalarının iki temel görevi vardır. Para basmak ve devletin bankerliğini yapmak. Ancak yüzyılımızın ilk yarısı içinde yaklaşık onar yıllık aralarla yaşanan Birinci Dünya Savaşı, Büyük Buhran ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında istikrar içinde büyümeyi sağlamada para-kredi araçlarının ve politikalarının önemi ortaya çıkmıştır. Bu sonuç bankaların bankası merkez bankasına daha karmaşık görev ve yetkilerin verilmesi zorunluluğunu getirmiştir.⁷²

Merkez bankalarının yapmış olduğu görevlerin bir diğeri de hükümete mali danışmanlık yapmaktır. Ele alınan ülke merkez bankalarının benzer görev ve sorumlulukları bulunmaktadır. Bu bankalar, para arzının düzenlenmesi kredi kontrolleri, fiyat istikrarının sağlanması, istikrarlı büyüme gibi çeşitli amaçlarla çeşitli görevler üstlenmişlerdir.

6. Bankaların Bütçe Yapıları

A.B.D. merkez bankası olan Federal Reserve System kendi bütçesini kendisi yapar ve bütçeler hazine veya Kongre onayına tabi değildir. Bir iç denetim organının denetiminden sonra bu bütçeler yıllık raporlar halinde yayınlanır. Ancak, kongreye bağlı olan genel kontrol bürosu Federal Reserv System nezdinde çeşitli konularda denetim yapar.⁷³

⁷² TOKGÖZ, Erdiñ. "Merkez Bankalarının Bağımsızlığı", Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 1995, Cilt:13, s.5.

⁷³ TELMAN, a.g.e., s.261.

Japonya Merkez Bankasının bütçe yapısına baktığımızda bankanın bütçe bağımsızlığı bulunmamaktadır. Banka, bütçe harcamalarına ilişkin olarak hükümetin onayını almak zorundadır. Bankanın politika kurulu, tahmini olarak harcamaların miktarını belirler. Daha sonra tahmini bütçe harcamaları faaliyet dönemi başlamadan önce bu konuda yetkili olan bakanın onayına sunulmaktadır.

Almanya Merkez Bankası A.B.D.'ndekine benzer bir şekilde bütçe harcamalarını kendisi belirler. Bu konuda hükümet denetimi bulunmamaktadır. Bütçe harcamaları federal denetim kurulu tarafından kontrol edilir.

Müdürler kurulu, bankanın yıllık hesaplarını düzenlemekle yükümlüdür. Daha sonra bu hesaplar federal denetim kurulunun görüşü alınarak banka meclisi tarafından atanan bir veya iki denetçi tarafından incelenir. Banka meclisi, Bundesbankın hesaplarını akladıktan sonra banka müdürler kurulu tarafından bu hesaplar yayınlanır. Denetçiler tarafından hazırlanan rapor daha sonra federal denetim kurulu tarafından yapılacak denetimde temel oluşturur. Kurulun yorumlarıyla geliştirilen rapor federal maliye bakanlığına iletilir. Ancak bakanlık raporu kontrol etmez ya da onaylamaz.⁷⁴

Kanada Bankasının da bütçe bağımsızlığı bulunmaktadır. Bankanın bir bütçe komitesi vardır. Bu komite yönetim kuruluna bağlı olarak görev yapmaktadır. Bankanın bütçesi bu komisyon tarafından incelenir. Daha sonra yıllık rapor hazırlanır. Yıllık raporla birlikte bankanın hesapları mali yılın bitiminden iki ay sonra maliye bakanına verilir. Maliye bakanı bunları parlamentoya sunar.

⁷⁴ Finans Kurumları Özel İhtisas Komisyonu Özet Raporu ve Merkez Bankacılığı, a.g.e., s. 61.

Danimarka'da bankanın hesapları yönetim kurulu onayı aldıktan sonra bankanın yıllık faaliyet raporuyla birlikte ticaret, sanayi ve gemicilik bakanına gönderilir. Hesaplar kraliyet banka komisyoncusunca onaylandıktan sonra bankanın yıllık raporuyla birlikte yayınlanacaktır. Finansal yılın hesapları yılda bir kez olmak üzere ticaret, sanayi ve gemicilik bakanının atadığı iki sözleşmeli muhasebeci tarafından denetlenecektir.⁷⁵

İsveç'te ise, her yıl yönetici kurul parlamentoya geçmiş yıl Riksbankın işlemlerini anlatan bir yıllık rapor ve gelirlerin dağılımını içeren bir rapor hazırlayarak parlamentoya sunmaktadır.

Türkiye de ise 1211 Sayılı Merkez Bankası Kanununa göre takvim yılı sonunda düzenleyeceği bilanço ve kar ve zarar hesabı ile yıllık faaliyet raporunu genel kurulun toplanmasından önce başbakanlığa sunar. Bilanço resmi gazetede yayınlanır. Bankanın iç denetim organı denetleme kuruludur. Denetleme kurulu bankanın işlemlerini ve hesaplarını denetler ve bu konudaki görüşlerini banka meclisine ve başbakanlığı sunar. Ayrıca yıl sonunda hazırlanan denetleme raporu da genel kurula sunulmaktadır.

Banka her takvim yılı sonu itibariyle düzenleyeceği bilanço ve kar ve zarar hesabı ile yıllık faaliyet raporunu genel kurulun toplanmasından evvel başbakanlığa sunar ve bilançoğu Resmi Gazete ile yayınlar.⁷⁶

Sonuç olarak incelenen bankaların genelde kendi bütçelerini kendileri yapmaktadırlar. Bankalar yıllık faaliyetlerini bir rapor hazırlayarak

⁷⁵ The National Bank Of Denmark Act, Copenhagen,1987, md.15.

⁷⁶ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu, Ankara, Mayıs 1994, md.58.

yayınlanmaktadır. Ancak diğer bankalardan farklı olarak Japon Merkez Bankası bulunmaktadır. Bankanın bütçe harcamaları konusunda hükümetten onay almak zorundadır.

7. Bankaların Hükümetle Olan İlişkileri

A.B.D.'nde hükümet merkez bankası başkanı başkan yardımcısı ve üyelerin belirlenmesi bakımından etkilidir. Banka hükümetin ekonomik ve mali politikaları çerçevesinde çalışır. Ayrıca banka kongre ile sürekli ilişki içerisinde. Banka politikaları ve ekonomik durum ile ilgili görüşlerini rapor halinde Kongreye bildirmektedir.

Anayasal açıdan hükümetin para politikasını yönlendirmek için hiç bir imkanı yoktur. Bu konularda uzmanlaşmış hiç bir kuruluşu da yoktur. Finansman konularından sorumlu hazine devlet sekreter yardımcısı, devlet borçlarından, finansmandan ve para politikasından sorumludur.⁷⁷

Japonya'ya baktığımızda Japon Merkez Bankası A.B.D.'nki yapıya göre hükümetin büyük bir denetimi altında bulunmaktadır. Başkan, hükümetin banka üst düzey organlarını üyeleri hükümet tarafından atanmaktadır.

Japon Merkez Bankası Yasasının 42. maddesine göre maliye bakanlığının yasal sorumluluklarından biri; Japon Merkez Bankasının denetlenmesidir ve 43. maddeye göre de bakanlığa bankaya istenilen görevin verilmesi konusunda tam yetki verilmiştir.⁷⁸ Ancak uygulamada maliye bakanlığı ile işbirliği içerisinde ve bağımsız bir politikayla yürütülmektedir.

⁷⁷ TELMAN. a.g.e., s.260.

⁷⁸ DEANE-PRINGLE. a.g.e., s.259.

Diğer bankalardan farklı olarak Almanya Merkez Bankası Bundesbank, hükümetten daha bağımsız olarak hareket etmektedir. Federal hükümetin Bundesbankın bağımsızlığını etkileyecek herhangi bir hakkı olduğu düşünülemez. Tam tersine, federal hükümetin genel ekonomi politikalarını desteklemek gerektiğinde bile Bundesbank, Bundesbank Yasasına dayanarak, hükümetten bir güç uygulanması yönünde herhangi bir direktif gelse de buna uymak zorunda değildir.⁷⁹

Bundesbank önemli parasal politikalar konusunda hükümete bilgi vermekle sorumludur. Federal hükümet önemli parasal politika sorunlarının tartışılması gerektiğinde, Bundesbank başkanını davet etmesi gerekir.

Bundesbank Yasası Federal hükümetin merkez bankası meclisinin üyelerinin atanmasında etkin bir pozisyon elde etmesini önlemektedir. Bu, Bundesbank yapısında federatif unsurun bir yansımasıdır. Eyalet Merkez Bankalarının başkan yardımcısı ve yürütme kurullarının diğer üyeleri, merkez bankası meclisi tarafından aday gösterilirler ve Bundesbankın başkanı tarafından atanırlar.⁸⁰

İngiltere’de hükümet banka başkan, başkan yardımcısı ve dört müdürün seçiminde söz sahibidir. Maliye bakanı bankaya direktifler verebilmektedir. Para politikası sorumluluğu hükümet ve hazineye aittir. Ancak kararlar bankaya danışılarak alınmaktadır.

Kanada Merkez Bankası ve hükümet arasında sürekli karşılıklı danışıklığın bulunması gerekir. Anlaşmazlık durumunda maliye bakanının banka

⁷⁹ The Monetary Policy Of The Bundesbank, a.g.e., s.14.

⁸⁰ The Monetary Policy Of The Bundesbank, a.g.e., s.17.

başkanı ile karar vermesi bankayı bu doğrultuda yönlendirebilmesi yetkisi Kanada Bankası Yasasında mevcuttur.

Hükümet sözü edilen yetkiyi henüz kullanmamıştır. Bu yola başvurulmamasının en önemli nedeni, başkanın istifası ve takip eden süreçte Kanadanın finansal hayatının sıkıntıya girmesiyle sonuçlanacak olmasıdır.⁸¹

Danimarka'da kraliyet banka komisyoncusu olan maliye bakanı yönetim kurulu ve yönetim komitesi toplantılarına katılabilmektedir.

Uzak etkileri olacak kararlar maliye bakanının katılmadığı yönetim kurulu toplantılarında alınamayacaktır. Ancak maliye bakanının toplantı gündeminden haberdar olması durumunda bu yapılabilecektir.⁸²

İsveç Merkez Bankası önemli kararlar alırken hükümete danışmak zorundadır. Ancak hükümetin bu kararları değiştirme veya itiraz yetkisi bulunmamaktadır.

Türkiye'de 1211 Sayılı Kanununun 4. maddesi; "Banka bu kanunla kendisine verilen yetkileri kendi sorumluluğu altında müstakil olarak kullanır" hükmünü içermektedir. Ancak bankanın sermayesinin %51'i hazineye aittir. Banka meclisi üyelerini genel kurul seçmektedir. Hazine bu kurulda sermayesi nedeniyle büyük bir söz hakkına sahip olmaktadır.

Türkiye'de ekonomi politikalarını belirleyen ve yönlendiren kurumlar farklıdır ve genellikle birbirleri arasında yeterli koordinasyon kurulamamaktadır.

⁸¹ BINHAMMER. a.g.e., s.248.

⁸² The National Bank Of Denmark, Act, Copenhagen, 1987, md.7.

Genel ekonomi politikası D.P.T. ve hazine örgütü tarafından maliye politikası maliye bakanlığınca ve para politikası da hazine ve merkez bankası tarafından belirlenip yönlendirilmektedir. Genel ekonomik politikalar D.P.T.'ca hazırlanan yıllık programlarda şekillendirilmektedir. Kuşkusuz, program hükümet ve meclis tarafından daha sonra onaylanır. Oysa batılı ülkelerde para politikası ile ilgili tek otorite merkez bankasıdır.⁸³

Yukarıda incelenen merkez bankalarında, hükümet gerek banka başkanının ve banka yönetim organlarının belirlenmesinde, gerekse ekonomi politikalarının belirlenmesinde söz sahibidir. Hükümet önemli para politikası kararlarında ya kendisi görüş bildirmekte yada bankaya bu konuda direktifler verebilmektedir.

8. Bankaların Para Politikaları ve Para Politikası Araçları

Merkez bankalarının para politikasının amaçları tam istihdam, fiyat istikrarı, paranın dolaşımının düzenli olması, ekonominin istikrar içinde büyümesi gibi çeşitlidir.

Merkez bankaları makro ekonomik amaçlara ulaşabilmek için değişik uygulama yöntemleri seçmek zorundadırlar. Ancak farklı amaçları olmasına ve değişik kurumsal çerçeve içinde yer almalarına rağmen temelde merkez bankalarının uygulama stratejileri aynıdır. Merkez bankaları politikalarını banka sistemine sunulan toplam rezerv miktarının kontrolü ile sağlarlar. Merkez bankalarının bankalar sisteminde bulunan rezervlerin idaresinde genellikle kısa

⁸³ BERK, Niyazi.(derleyen) "Türkiye'de Ekonomi Politikalarının Etkinliği Açısından Merkez Bankasının Özerklik Sorunu", Freidrich Ebert Vakfı, Ekonomi Forumu, 9.6.1990, İstanbul, 1990, s.10.

vadeli yönetim amaçları vardır. Rezerv idaresi işlemlerin orta ve uzun vadeli politika amaçları ile bağlantısını sağlar. Ayrıca piyasadaki ajanlara merkez bankasının politikası hakkında sinyal verir.⁸⁴

A.B.D. Merkez Bankası para piyasasını etkilemek de ana araç olarak açık piyasa işlemlerini kullanmaktadır. Genellikle iskonto oranı kısa vadeli piyasa faizinden daha düşük olarak belirlenmektedir. Devlet tahvilleri için ikincil piyasalarda işlem yapmaktadır.

Zorunlu karşılıklar para politikasının yönetimi bakımından önemlidir. Oranlar para piyasasının durumuna göre değiştirilmektedir. Yüksek oranlara banka kredilerinin hızla arttığı dönemlerde başvurulur.

Japonya'da geçerli kredi faiz oranları iskonto oranının üzerinde belirlenerek, kısa vadeli kredilere yük getirilmektedir. İskonto oranları esnek bir araç olarak kullanılmaktadır. Açık piyasa işlemlerine sadece mali kurumlar katılabilmektedir. Bu nedenle etkin bir araç olarak kullanılmamaktadır. Ayrıca banka sıkı para politikası dönemlerinde windows guidance (kredi artışının düzenlenmesi) olarak adlandırılan politikayla kredi hacmini direk olarak etkilemektedir. Bu politikayla banka mali kuruluşların açacakları krediye bir sınır getirmektedir.

Bundesbank vadesi üç aya kadar varan faiz oranlarını para politikasının en etkin aracı olarak kullanmaktadır. Bundesbank'da bir veya iki ay vadeli geri alım vaadi ile hisse senedi faiz oranı temel operasyon aracıdır. Bundesbank piyasadaki

⁸⁴ T.C.M.B.Araştırma Tebliğleri, s.389.

talebi göz önüne alarak geri alım vaadi ile satım işlemlerinin toplam değerini ve en iyi faiz oranını haftada bir belirler. Bundesbank, FED ve Japonya Merkez Bankası ile karşılaştırıldığında günlük rezerv idaresini en az benimseyen merkez bankası olarak görülmektedir.⁸⁵

Banka ayrıca kısa vadeli beklenmedik likidite ihtiyaçları için lombard kredilerini vermektedir. Açık piyasa işlemleri diğer politika araçlarına göre daha az kullanılmaktadır. Yüksek zorunlu karşılık oranları geçici dalgalanmalara karşı kullanılmaktadır.

İngiltere Bankası'nda ise bankanın hazırladığı para politikası kısa vadeli faiz oranlarının yönlendirilmesine dayanmaktadır. Buda bankanın günlük operasyonları ile etkilenir Faiz oranları resmi olarak hükümet tarafından kararlaştırılır ve banka tarafından piyasaya duyurulur.⁸⁶

Banka açık piyasa işlemlerini para politikasının bir aracı olarak etkin bir biçimde kullanmaktadır. Hazine bonoları hükümet menkul kıymetleri bankanın piyasa işlemleri içerisinde yer almaktadır. İskonto politikası çerçevesinde çeşitli senetleri, reeskonta kabul etmektedir.

Kanada Bankası da geniş bir şekilde açık piyasa işlemlerini kullanmaktadır. Banka bu işlemler için çok çeşitli teminat kabul etmektedir Açık piyasa işlemleri daha çok Kanada devlet kağıtları üzerindedir. Banka genellikle kolaylıkla piyasa ihale ve tekliflerine cevap verebilen açık piyasa işlemlerini yürütebilir. Ayrıca seçici kredi kontrolleri kullanılmaktadır.

⁸⁵ T.C.M.B. Araştırma Tebliğleri, a.g.e., s.390.

⁸⁶ TELMAN. a.g.e., s.219.

Danimarka Merkez Bankası, banka faiz oranını esas araç olarak kullanmaktadır. Banka açık piyasa işlemleri ve iskonto araçlarını kullanmaktadır. İskonto oranları banka faiz oranlarına karşılık gelmektedir.

İsveç'te ise merkez bankasının daha çok kullandığı para politikası aracı açık piyasa işlemleridir. Diğer araçlar ise hükümet kağıtlarının satışı ve merkez bankası sertifikalarıdır.

Türkiye'de Merkez Bankası çeşitli para politikası araçları kullanmaktadır. 1211 Sayılı Yasadan önce banka açık piyasa işlemleri yapabilmekteydi. Ancak bu işlemler için öngörülen miktar sınırlıydı ve 1211 Sayılı Yasa ile bu sınır artırılmıştır.

Türkiye'de başka para politikası araçları da kullanılmasına karşın zorunlu karşılık oranı en çok kullanılan ve en etkin aracı oluşturmaktadır. Hükümetler bu aracı sadece para arzını ayarlamak amacı ile değil, aynı zamanda kamu sektörüne fon sağlamak ve sektörel kredi dağılımını etkilemek içinde kullanmışlardır.⁸⁷

9. Bankaların Devlete Açtığı Krediler

Hükümetler çeşitli amaçlar için merkez bankası finansmanına başvurumaktadırlar. Merkez bankası finansmanı ülkelere göre değişiklik göstermektedir.

A.B.D.'nde hazine merkez bankasından kredi sağlayamamaktadır. Ancak banka hazine kağıtlarının satışına aracı olmaktadır.

⁸⁷ TELMAN. a.g.e., s.269.

Japon Merkez Bankası banka yasasına göre herhangi bir karşılık almadan avans hesabı açabilmekte ve hazine bonosu ihracını sağlamaktadır. Ancak banka hazine bonoları için satış garantisi veremez. Borcu uzun vadeye yaymaz.

Bununla birlikte devletin kısa dönemli nakit yönetimi için Japon Merkez Bankası hazine bonolarının taahhüdü yoluyla devlete kredi sağlamaktadır. Kural olarak, bu tür hazine bonoları piyasada taahhüt edilmek zorundadır. Buna karşın, uygulamada bunların faiz oranları oldukça düşüktür ve piyasada satışı da çok azdır.⁸⁸

Almanya'da ise hükümetin merkez bankasından borçlanabileceği miktar sınırlıdır. Banka yasası böyle bir sınırlama getirmiştir. Federal hükümet için kredi tavanı 6 milyar DM., eyalet hükümetleri için kredi tavanı 3.3 milyar DM. şeklinde belirlenmiştir.

İngiltere Bankası hazinenin bankadan isteyebileceği avanslar için bir sınır koymamıştır. Bankanın satın alabileceği kağıtlar için bir sınır yoktur. Hükümet bu konuda özgürce hareket edebilmektedir.

Kanada Bankasının hükümete açabileceği kredi miktarı hükümetin yıllık olarak tahmin edilen federal hükümet gelirlerin üçte bir kadardır. Eyalet hükümetlerine açılacak kredi miktarı ise yine aynı şekilde yıllık olarak tahmin edilen federal hükümet gelirlerinin dörtte biridir. Pratikte ise banka hem federal hem de eyalet hükümetlerine doğrudan kredi vermemektedir.

Danimarka Merkez Bankası merkezi hükümetin bankerliğini yapmakta ve ödemelerini düzenlemektedir. A.B.D.'nde olduğu gibi hükümet bankadan kredi alamamaktadır.

⁸⁸ SUZIKI. a.g.e., s.64.

İsveç Bankası da belirli sınırlar içerisinde hükümete kredi vermek durumundadır.

Türkiye’de Merkez Bankasının hazineye açacağı kredi miktarı; cari yıl bütçe ödenekleri toplamının bir önceki mali yıl genel bütçe ödenekleri toplamını aşan tutarının %12’sini geçmemektedir.

SONUÇ

Merkez bankalarının geleneksel işlevleri ulusal düzeyde ödeme mekanizmasının düzgün çalışmasını sağlamak, mali konularda devlet hazinesinin bankası ve hükümetin danışmanı olmak, son ödeme mercii olmak, banknot çıkarmak gibi temel konular etrafında toplanabilir. Ancak son yıllarda en önemli rolü oynayan kurum olma özelliği de eklenmiştir.⁸⁹

Merkez bankalarının banknot ihraç yetkisinin bulunması kredi kontrol araçlarını elinde tutması ve belirli bir gelir elde etmesi nedeniyle devletler merkez bankasıyla yakından ilgilenmektedir.

Her ülkenin bir merkez bankası bulunmaktadır. Her ülkenin merkez bankasının kurulması ve yapısı ülkenin siyasi ve ekonomik gelişimine bağlı olarak değişiklik göstermektedir.

Ele alınan ülkelerin merkez bankalarının görev ve yetkileri banka kanunlarına göre ülkeden ülkeye değişiklik gösterebilmektedir. Ancak temelde bankaların benzer görev ve yetkileri bulunmaktadır.

⁸⁹ Merkez Bankası Parası, T.C.M.B., 1990, Ankara, s.1.

Bankaların sermaye yapısına bakıldığında sermaye sahipleri, devlet ticaret bankaları, özel şahıslar veya bunların çeşitli bileşimleri olabilmektedir.

İdari yapı açısından bankaların farklılıkları ve benzerlikleri bulunmaktadır. Bankaların idari yapısında önem üst düzey kararlarının alındığı bir yönetim kurulu bulunmaktadır. Bankanın para politikası kararlarını yürütme kurulu uygulanmaktadır. Bundan farklı olarak Amerika Birleşik Devletleri'ndeki FED ve Almanya'daki Bundesbank'da belli bölgeleri içine alan ve bu bölgelerde merkez bankacılık görevlerini üstlenen eyalet merkez bankaları bulunmaktadır. Bunlar yönetim kurulunun kendilerine vermiş olduğu çeşitli görevlerin yapılmasını sağlamaktadırlar.

Merkez bankaları hükümetle sürekli ilişki içerisinde. Hükümet, banka başkanı ve yönetim kurulu ve yürütme kurulu üyelerinin atanmasında büyük söz hakkına sahiptirler. Hükümete, önemli para politikası konularında bankadan bilgi istemektedirler. Para politikası konusunda hükümet Japonya ve İngiltere Merkez Bankası'nda olduğu gibi emirler verme yetkisine sahiptir. Ancak buna karşı olarak Almanya'da Bundesbank'ta olduğu gibi hükümet para politikası konusunda bankaya bir emir verse bile banka, banka yasasına dayanarak buna uymayabilmektedir.

Bankaların bir kısmı özerk bütçe yapma hakkına sahipken, bir kısmında ise hükümetle ortaklaşa bütçe yapmak ve hükümetin onayını almak durumundadır

Bankalar banka yasasında belirtildiği durumlarda, hükümete bir avans hesabı açabilmektedir. Avans miktarı her ülkede farklıdır. Ancak bazı bankalar, FED ve Danimarka Merkez Bankasında olduğu gibi hükümete borç vermemektedirler.

Her ÷lkede merkez bankalarının karları devlet hazinesine aktarılmaktadır. Merkez bankasında devlet sermayesinin büyüklüğü ya da küçüklüğü önem taşımamaktadır.

Kanımızca Almanya Merkez Bankası Bundesbank'da olduğı gibi merkez bankasının para politikaları konusunda özerk davranması ekonominin gereklerine göre yürütölmesini sağlamaktadır. Hükümet, para politikası konusunda bankaya bir emir verse bile Bundesbank banka yasasına dayanarak istediğı yönde hareket edebilmektedir. Bu nedenle merkez bankaları ekonominin gereklerine göre para politikaları hazırlamalı ve uygulamalıdır. Hükümetler, para politikası konusunda merkez bankasından sürekli görüş almalı ve uygulanacak para politikalarında ortaklaşa hareket etmeleri gerekmektedir.

Ayrıca hükümetler bütçe açıklarının kapatılması için merkez bankasından kredi alabilmektedir. Amerika Birleşik Devletleri ve Danimarka Merkez Bankaları'nda olduğı gibi merkez bankalarının hükümete kredi vermemesi hükümetleri sağlam kredi kaynaklarına ve bu konuda daha hassas olmalarına neden olacaktır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Kitaplar

- ALLEN, George Eight European Central Banks, London, 1963.
- ALPTÜRK, Nevzat Merkez Bankacılığı, Türkiye Bankalar Birliği, Ankara, 1972.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası ve Merkez Bankacılığında Yeni Eğilimler, Alkan Matbaası, Ankara, 1970.
- ARTUKMAC, Macit Merkez Bankacılığı ve Reeskont Muameleleri, Ankara, 1959.
- AYHAN, Sami Türkiye’de Para ve Merkez Bankacılığı, Nam Matbaası, Ankara, 1971.
- BERK, Niyazi (derleyen) “Türkiye’de Ekonomi Politikalarının Etkinliği Açısından Merkez Bankasının Özerklik Sorunu”, Freidrich Ebert Vakfı, Ekonomi Forumu, 9.6.1990, İstanbul, 1990.
- BINHAMMER, H.H. Money Banking and The Canadian Financial System, Canada, 1993.
- BÜYÜKEREŞEN, Yılmaz İktisada Giriş, A.Ö.F. Yayınları, Şubat 1995.
- DİRİMTEKİN, Halil
- ERDEM, Burhan
- DEANE, Marjorie The Central Banks, U.S.A. 1994.
- PRINGLE, Robert
- GILBODY, John The U.K. Monetary and Financial System, United Kingdom, 1988.

- HAN, Ergül İktisada Giriş, Eskişehir, 1994.
- HATİPOĞLU, Zeyyat Para, Kredi Bankacılık, Hamle Matbaası, İstanbul, 1967.
- KARAKOÇ, İlkey Bankalarda Umumi Disponibilite, Zorunlu Karşılıklar ve Türkiye Uygulaması, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, Ankara, 1980.
- KAYLA, Ziya Merkez Bankası İşlemleri, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara, 1981.
- KURT, İbrahim Bankaların Merkez Bankası İle İlişkileri, Ankara, 1984.
- TUĞÇETİN, Talat
- PARASIZ, İlker Para Banka ve Finansal Piyasalar, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1991.
- Para Banka ve Finansal Piyasalar, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1994.
- PİRİMOĞLU, Baki Para Teorisi, Eskişehir, 1990.
- ŞENOZAN, Semih Bankacılık ve Merkez Bankası, TC. Merkez Bankası, Ankara, 1984
- TEKELİ, İlhan Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, T.C.M.B., Ankara, 1981.
- İLKİN, Selim
- TELMAN, Ö. Turgut Merkez Bankalarının Bağımsızlığı, İstanbul, 1994.
- THE MORGAN STANLEY Central Bank Directory, U.S.A, 1994.
- ZARAKOLU, Avni Bankacılar İçin Merkez Bankacılığı Bilgisi, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Afşaroğlu Matbaası, Ankara, 1988.

Makaleler

- ALTAY, Nasuh Oğuzhan Alman Merkez Bankası, Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 1995, Cilt:7, S.1.
- BİLEN, Gülhan “Amerika ve Japonya Merkez Bankaları”, Türkiye Kalkınma Bankası Yayını, Ekim 1992, S.41.
- CANGÖZ, M. Coşkun “T.C.M.B. ve Bazı Ülkelerdeki Merkez Bankalarının Yapıları ve Faaliyetleri”, Hazine Dergisi, Nisan 1996, S.2.
- OKTAV, Ömer “A.B.D.'de Merkez Bankası İşlevini Gören Federal Reserve System'in Doğuşu ve Yapısı,” Banka ve Ekonomik Yorumlar, 1988, S:6, s.58.
- SUZIKI, Yoshiho “Japon Merkez Bankası ve Para Politikası” Çeviren: Ahmet Erol, Maliye Yazıları, Nisan-Haziran 1993, S.39.
- TOKGÖZ, Erdinç “Merkez Bankalarının Bağımsızlığı”, Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 1995, Cilt:13.
- TOPÇUOĞLU, A. Nadir “Amerika Birleşik Devletleri Federal Reserv Sisteminin Yapısı”, Maliye Dergisi, Temmuz-Ağustos 1980, S.46.

Resmi Belgeler

- _____ 11 Haziran 1930 Tarih ve 1715 Sayılı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu, T.C.M.B. Başhukuk İşleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1987.
- _____ 14 Ocak 1970 Tarih ve 1211 Sayılı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu, T.C.M.B., Baş Hukuk İşleri Müşavirliği ve Hukuk İşleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1988.

Bank Of Canada Management And Accountability,
Bank Of Canada, Canada, 1989.

Central Bank Responsibilities And Tasks Denmark,
Danmark National Bank, Copenhagen, 1991.

Federal Reserve System Purposes, Functions,
Federal Reserve System, Washington, December
1984.

Finans Kurumları Özel İhtisas Komisyonu Özet
Raporu ve Merkez Bankacılığı, Yedinci Beş Yıllık
Kalkınma Planı Özel ihtisas Komisyonu Raporu,
DPT, Ankara, 1996.

Sveriges Riksbank, The Swedish Central Bank,
Swedish, February 1994.

The Monetary Policy Of The Bundesbank, Dutsche
Bundesbank, Germany, March 1994.

The National Bank Of Denmark-Act, The National
Bank Of Denmark, Copenhagen, 1987.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası 1932-1995,
T.C.M.B., Araştırma Genel Müdürlüğü, Banknot
Matbaası, Ankara, 1994.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Araştırma
Tebliğleri, T.C.M.B. Araştırma Genel Müdürlüğü,
Ankara, Haziran 1995.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu,
T.C.M.B., Ankara, Mayıs 1994.